

POVIJEST JEDNOG SUKOBA ZA BUDUĆNOST NOVIH SUSRETA. TURSKA PRISUTNOST U DALMACIJI OD 16. DO 18. STOLJEĆA

THE HISTORY OF A CONFLICT FOR THE FUTURE
OF NEW ENCOUNTERS: TURKISH PRESENCE IN
DALMATIA FROM THE 16TH TO THE 18TH CENTURY

POVIJEST JEDNOG SUKOB ZA BUDUĆNOST NOVIH SUSRETA.
TURSKA PRISUTNOST U DALMACIJI OD 16. DO 18. STOLJEĆA

THE HISTORY OF A CONFLICT FOR THE FUTURE OF NEW
ENCOUNTERS: TURKISH PRESENCE IN DALMATIA FROM
THE 16TH TO THE 18TH CENTURY

Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa
POVIJEST JEDNOG SUKOPA ZA BUDUĆNOST NOVIH SUSRETA.
TURSKA PRISUTNOST U DALMACIJI OD 16. DO 18. STOLJEĆA

Proceedings of the International Conference
THE HISTORY OF A CONFLICT FOR THE FUTURE OF NEW
ENCOUNTERS:
TURKISH PRESENCE IN DALMATIA FROM THE 16TH TO THE 18TH
CENTURY

Izdavač / Publisher

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu

Katolička izdavačka kuća i časopis Crkva u svijetu

Urednici / Editors-in-chief

Prof. dr. sc. Ivan Bodrožić

Maja Rončević, dipl. theol.

Doris Žuro, mag. soc.

Recenzenti / Reviewers

Prof. dr. sc. Josip Vrandečić

Prof. dr. sc. Mladen Parlov

Izv. prof. dr. Marek Jodkowski

Izv. prof. dr. Joseph Ellul

Dr.sc. Włodzimierz Bielak

Lektura hrvatskog jezika / Proofreading of Croatian text

Marijana Vuleta

Prijevod na engleski jezik / Proofreading of English text

Marko Udovičić

Lektura engleskog jezika / Language editor of the English language

Nicole Falzon

UDK oznake / UDC marks

Sveučilišna knjižnica u Splitu: Iva Kolak

Fotografija na naslovnici / Cover photo

Maja Rončević

Oblikovanje i računalni slog / Design and layout

Paola Jukić

ISBN 978-953-7187-35-4 (Katolički bogoslovni fakultet Split)

ISBN 978-953-8429-40-8 (Crkva u svijetu)

Split, 2024.

**POVIJEST JEDNOG SUKOBA ZA
BUDUĆNOST NOVIH SUSRETA. TURSKA
PRISUTNOST U DALMACIJI OD 16. DO 18.
STOLJEĆA**

Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa
održanog na Klisu 18. siječnja 2024. g.

**THE HISTORY OF A CONFLICT FOR
THE FUTURE OF NEW ENCOUNTERS:
TURKISH PRESENCE IN DALMATIA
FROM THE 16TH TO THE 18TH CENTURY**

Proceedings of the International Conference,
Klis, January 18, 2024.

Split, 2024.

„Istraživanje se provodi uz potporu projekta Sveučilišta Oxford u okviru programa ‘New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe’ kojeg financira Zaklada John Templeton. Mišljenja izražena u publikaciji su mišljenja autora i ne izražavaju nužno stajališta Zaklade John Templeton”.

“This research was supported by the University of Oxford project ‘New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe’ funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation”.

SPECIFIČNOSTI PASTORALNOG DJELOVANJA FRANJEVACA NA PODRUČJU DALMACIJE POD OSMANSKOM VLAŠĆU

Ivica Jurić

UDK 27789.32(497.583) "15/17"
94(560)"15/17"

Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 2/2024

Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilišta u Splitu
ivicajurich@gmail.com

Sažetak

Autor članka s povijesnog i teološko-pastoralnog stajališta istražuje život i pastoralno djelovanje franjevac današnje Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja na području Dalmacije pod osmanskim vlašću (16. – 18. st.) Da bi što cjelovitije shvatio povijesni kontekst u kojem se pastoralni rad događao, autor u prvom dijelu opisuje društveno-kulturne okolnosti u kojima se Dalmacija u to vrijeme nalazi. Nakon upoznavanja društveno-kulturnih okolnosti autor osvjetljuje crkvene okolnosti, načine pastoralnog djelovanja i življenja vjere, osobito u svjetlu dostupnih prijevoda turskih dokumenata iz navedenog vremena. U zaključnom dijelu članka donosi teološko-pastoralnu prosudbu navedenog razdoblja uočavajući posljedice osmanske okupacije na pastoralni rad.

1. DRUŠTVENO – KULTURNE OKOLNOSTI

1.1. Osmanska osvajanja i bijeg stanovništva

Sukladno teološko-pastoralnoj metodologiji i metodi pastoralne prosudbe ovo istraživanje polazi od upoznavanja stvarnosti u kojima se pastoralno djelovanje ostvaruje¹. Poslanje se nikada ne događa u nekom bezvremenskom smislu i na isti način, već se pomno promišlja u odnosu na okolnosti u kojima se živi². U tom smislu pokušat ćemo najprije u

¹ Usp. Sergio Lanza, La teologia pastorale secondo la "scuola lateranense", *I Laterani, Questioni di teologia pastorale*, 1 (2010.) 1, 13-64.

² Usp. Norbert Mette, Il Gesù difficile. L'invito a una prassi di sequela nelle condizioni attuali, *Concilium*, 33 (1997.) 1, 41.

kratkim crtama upoznati se s društveno- kulturnim okolnostima kako bismo na temelju navedenih saznanja što bolje sebi predočili i razumjeli način pastoralnog djelovanja franjevaca današnje Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja u vrijeme osmanske okupacije u 16. i 17. stoljeću u Dalmaciji. Nakon ubojstva posljednjeg bosanskoga kralja Stjepana Tomaševića, koje je izvršeno na prevaru u Ključu 1463., Osmanlije su pobili sve visoko bosansko plemstvo, a njihovu djecu odveli u Carigrad i obratili na islam³. Uništili su tako temelje državnosti i obezglavili narod u cjelini. Nije to bio slučaj samo u Bosni i Hercegovini, već i u drugim krajevima koje su osvojili Osmanlije. Tužnu sudbinu velikog dijela Bosne dijelila je ubrzo i Hercegovina kao, uostalom, i dobar dio Dalmacije u kasnijim godinama. Bosna, često razdirana višegodišnjim unutrašnjim krizama i svađama velikaša, nije bila u stanju pružiti značajniji otpor osmanskoj sili. Nažalost, ni pokušaji nekih kršćanskih vladara da se Bosni i Hercegovini pomogne u obrani od Osmanlija nije urodio plodom. Nakon pada Hercegovine (1482.) Osmanlije su se povremeno zalijetali i u Dalmaciju. Naime, još i prije konačnog pada Hercegovine osmanski jurišni odredi (akindžije) provaljivali su u pojedina područja po Dalmaciji pustošeći i pljačkajući sela.⁴ Djelujući na takav način uništavali su ekonomske i obrambene sposobnosti branitelja. Zbog navedenih okolnosti vladala je velika nesigurnost pa je narod bježao u sigurnije krajeve gdje je opasnost od osmanskog pustošenja bila manja ili je uopće nije ni bilo⁵.

Osobito je bilo jako zabrinjavajuće to što se u navedenim upadima Osmanlije nisu zaustavljali pod utvrđenim gradovima, već su uništavali njihovu okolicu; palili šume, sjekli vinograde i voćnjake, ubijali i odvodili u ropstvo seosko stanovništvo. Uglavnom, početkom 16. st. Osmanlije su osvojili veći dio današnje Dalmatinske zagore. Uslijed navedenih okolno-

³ Cjeloviti uvid u navedeno razdoblje pogledati u zborniku: Ante Birin (ur.), *Stjepan Tomašević (1461. – 1463.): slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenog 2011. godine u Jajcu*, Hrvatski institut za povijest – Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Zagreb, 2013.

⁴ O upadima Osmanlija na područje Dalmacije vidjeti članak: Bogumil Hrabak, *Turske provale i osvajanja na području današnje sjeverne Dalmacije do sredine 16. st.*, *Radovi instituta za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 19 (1985.) 1, 69-100.

⁵ Usp. Fra Ivan Marković, *Sinj i njegovo slavlje, Spomen knjiga*, Dionička tiskara u Zagrebu, Zagreb, 1898., reprint izdanje 1998., 12-13.

sti došlo je do velikih seoba hrvatskog življa koji je bio primoran spašavati goli život. Hrvati su iz okupiranih krajeva većinom bježali u zaštićene primorske gradove i druga obalna naselja⁶. Svakako, nije narod bježao bez otpora, već su dok je bilo ikakvih izgleda za otpor, branili svoj kraj i svoje obitelji. Kad to više nije bilo moguće neki su se predali i ostali u sastavu Osmanskog Carstva, a neki su pobjegli u primorje, na slobodan teritorij. Uskoci su otišli u Senj i okolicu odakle su desetljećima kasnije Osmanlijama zadavali velike probleme⁷.

U Sinj su tako Osmanlije prvi put ušli 1513. g. Zauzeli su ga 1516. i u njemu, nekoliko godina kasnije, osnovali sjedište vilajeta Hrvati⁸. Nekoliko godina poslije (1522. g.) zauzeli su Knin, Drniš, Skradin i Obrovac. Zauzećem Klisa (1537.) postali su praktično gospodari Srednje Dalmacije. Godinu dana poslije (1538.) osvojen je i Neorić, koji su držali Uskoci, pošto je njegov zapovjednik-podban bio ubijen od Turaka kod Kadine Glavice u Petrovu polju, blizu izvora/česme koja je po banu i nazvana Banovača⁹. Uskoci su se tada preko vrhova Moseća povukli i prenijeli svoje sjedište u Senj¹⁰. Padom Klisa time je palo i zadnje uporište ugarsko-hrvatske države na jugu i stvoren je Kliški sandžak u koji je ušlo gotovo cijelo srednjodalmatinsko područje. Tako je prostor drevnih starohrvatskih županija Cetine, Vrhrike, Knina, Zmine i Klisa podijeljen na sljedeće nahije: Sinj, Cetina, Klis, Dicmo, Petrova gora (koja se u nekim razdobljima nazivala i Zagora ili Zagorje), Zmino polje, Poljica, Petrovo polje i

⁶ Neki su bježali i na otoke (Čiovo, Veliki i Mali Drvenik), ili čak preko mora (u Apuliju). Dio stanovništva Šibenske zagore pobjegao je pred Turcima u Istru, a za neke se plemićke obitelji, kao npr. Talovce i Neoriće, zna da su otišli u Slavoniju. Usp. Emilio Laszowski, *Monumenta habsburgica II*, Zagreb, 1915., 186; Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Književni krug Split, Split, 1997., 89; Usp. Vjeko Omašić, *Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice*, Trogir 1971., 12.

⁷ Usp. K. Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, 96.

⁸ Marin Tadin, Iz prošlosti Muća, *Crkva u svijetu*, 15 (1980.) 1, 56.

⁹ Usp. Gašpar Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni, 1514. – 1769.* (pr. Bruno Pezo, uskladio s izvornikom i popratio objašnjenjima Vicko Kapitanović), Književni krug Split, Split, 2010., 37-38.

¹⁰ Usp. K. Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, 97.

Vrlika¹¹. Sinj, Drniš, Klis, Vrlika, Knin i Hrvace svrstavani su u gradska naselja (kasabe), dok su se drugi okupirani gradovi (Makarska, Imotski i Vrgorac) nalazili u sastavu sandžaka zvanog Hercegovina¹².

1.2. Bijeg starog i doseljavanje novog stanovništva

Na okupiranom, većim dijelom opustjelom prostoru i njegovoj blizini uz novu granicu, ostala su neobrađena polja što je predstavljalo ozbiljni problem kako za mletačke tako i za osmanlijske vlasti. Nakon ratova i okupacije velikog dijela Dalmacije prazan prostor nije odgovarao nikomu. Naime, tijekom 16. stoljeća, Osmansko Carstvo proširilo se i do samog mora kod Obrovca, zauzimajući gotovo cijelo zaleđe Zadra, Šibenika, Trogira, Splita, Omiša i cijelo Makarsko primorje. Sve navedeno područje, uključujući svu unutrašnjost Bosne, zatim područje oko Herceg Novog, Budve i Ulcinja činilo je jedno veliko administrativno područje – Bosanski pašaluk, ustanovljen 1580. g. koji se dijelio na tri sandžaka: Hercegovачki, Krčki (Lički) i Kliški.¹³ I osmanlijske i mletačke vlasti nastojale su iz ekonomskih i vojnih razloga napučiti prostor koji uz Kotare i Bukovicu danas uglavnom zovemo Dalmatinska zagora. U tom smislu su, primjerice, već 1533. godine sklopili ugovor o razgraničenju za područja Šibenika, Trogira, Klisa, Solina i Kamena. Po ugovoru su Osmanlije u šesnaest sela trogirskog zaleđa (Suhidol, Trolokve, Radošić, Bristivica, Blizna, Zbičje, Mitlo, Bašindol, Prapatnica, Ljubitovica, Vraca, Kosmači, Labin, Opor, Prgomet), naselili stanovništvo sa prije osvojenog područja¹⁴. To je sta-

¹¹ Tomislav Perković, Demografske posljedice na dinarsko-zagorskom prostoru prozročene Morejskim ratom (1684. – 1699.), u: Josip Dukić – J. Grbavac (ur.), *300. obljetnica slavne obrane Sinja 1715. godine. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa*, Sinj, 2018., 82.

¹² Usp. Fehim Spaho, Jedan turski popis Sinja i Vrlike iz 1604., *Acta historico-oconomica Jugoslavicae*, 12 (1985.), 137-162.

¹³ Usp. Milorad Pavić, *Jugoistočna Europa pod osmanskom vlašću*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2014., 179; O Bosanskom pašaluku vidjeti: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1982., 204-216; Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1998., 40-76.

¹⁴ Usp. Karlo Kosor, Drniška krajina za turskih vladanja, u: Ante Čavka (ur.) *Povijest Drniške krajine*, Split, 1995., 105; Danica Božić-Bužančić, Prilog poznavanju stanovništva i antroponima Mučko-lečevićke zagore, *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, XVI (1988.) 2, 36.

novništvo moralo plaćati sve propisane namete, kako mletačkim tako i turskim vlastima, o čemu ćemo kasnije više govoriti¹⁵.

Iz pohoda Nikole Bijankovića, tada apostolskog pohoditelja, a kasnije makarskog biskupa, iz 1681. godine, dakle prije masovnog doseljenja stanovništva iz Bosne i Hercegovine koje je uslijedilo nakon nekoliko godina, vidljivo je kako je prostor stare Zagore (trogirsko i splitsko zaleđe) i Cetinske krajine bio jako slabo naseljen¹⁶. Okosnicu naseljenosti cjelokupnog srednjodalmatinskog područja činio je međuprostor plodnih dolina oko Sinja, Drniša, Knina i Kotara. U nahijama koje su se protezale na navedenim prostorima (Kosovo, Petrova gora, Petrovo polje, Zminje polje, Sinj i Ostrovica) živjelo je početkom 16. st. 67,3 % domaćinstava.¹⁷ Kad se uzme u obzir veličina sela, odnosno broj domaćinstava (po osmanskom popisu iz 1550. g. i 1604. g.), seoska naselja bila su najveća u Zminjem polju i u Petrovom polju. Oko 61 % naseljenih mjesta u srednjodalmatinskom području bila su mala sela koja nisu prelazila broj od 10 domaćinstava. Na gotovo cijelom okupiranom prostoru Dalmacije, sve od Sinja pa do Like, po popisu iz 1528. godine živjelo je tek 4.220, a po popisu iz 1604. g. - 6.631 domaćinstava, ne računajući neoženjene.¹⁸

U pograničnom području, a to će reći praktički na cijelom području od Cetine do Velebita, stanovnici su stalno bili konstantno u borbama i živjeli su u neprestanoj nesigurnosti i neizvjesnosti. U takvim okolnostima, čestih upada, pljačkanja i uništavanja imovine, s jedne i druge strane, pravih naselja nije ni moglo biti. Zemlja se nije obrađivala pa je jedini izvor života bilo stočarstvo.¹⁹ Kulturni život stanovništva ovisio je najče-

¹⁵ Usp. K. Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, 111.

¹⁶ U navedenom pohodu Bijanković je posjetio Bisko, Dugopolje, Konjsko, Muć u kojemu je bilo samo 10 katoličkih obitelji, Radunić, Bračević, Crivac, Klis, Sinj (Cetinu). Usp. Mile Vidović, *Nikola Bijanković – splitski kanonik i makarski biskup 1645-1730*, Split, 1981., 36-37; Slavko Kovačić, *Crkva na skradinsko-kninskom području u XVII. stoljeću prema izvještajima skradinskih biskupa Svetoj Stolici, Croatica christiana periodica*, 1 (1977.) 1, 24-33.

¹⁷ Aladin Husić, *Demografske prilike u srednjodalmatinskom zaleđu početkom 16. stoljeća, Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Sarajevo, 2007., 232-234.

¹⁸ Isto, 233-234.

¹⁹ Usp. Stipan Zlatović, *Franjevci Države Presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Knjigotiskara i litografija C. Albrechta, Zagreb, 1888., 125.

šće o vjerskoj pripadnosti. Islamska kultura u principu bila je raširena u gradovima gdje su muslimani i živjeli u većini, dok je kršćanska kultura bila dominantna u ruralnim područjima.²⁰ Kao ilustraciju demografskog stanja možemo donijeti osmanski popis iz 1550. godine za tada navedene gradove/varoši u Dalmaciji u kojem je naveden brojčani odnos kršćanskih i muslimanskih obitelji²¹.

VAROŠ	Muslimani	Neoženjeni	Kršćani	Ukupno
Nečven	8	3	17	25
Sinj	14	5	20	34
Drniš	14	2	16	30
Knin	8	0	2	10
Vrh Rika	5	1	0	5

Nešto kasniji podatci iz 1574. godine otkrivaju da su se na području Sinja nalazila 53 muslimanska domaćinstva. Ne računajući pritom vojničko osoblje (50 – 300 vojnika), niti osobe koje su se bavile sudstvom i državnom administracijom može se doći do zaključka da je u to vrijeme u Sinju živjelo oko 1000 do 2000 stanovnika.²²

Stanovništvo pod osmanskom vlašću, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u Dalmaciji bilo je često nezadovoljno i zbog toga je pribjegavalo različitim pobunama²³. Osobito je za naše područje zanimljiva pobuna iz 1647. godine, za vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.). Naime, tada su po dogovoru između predstavnika nezadovoljnih stanovnika Zagore i šibenskog kneza Zorzija, stanovnici svoja sela porušili, kuće zapalili te se pridružili mletačkoj vojsci, čim se ona približila Drnišu. Navedeno su učinili, predvođeni visovačkim franjevcima, i tom prilikom prešlo je na

²⁰ Michael Ursinus u radu *Sinj i njegova okolica prema turskom popisu iz 1574.* donosi popis (prijevod deftera) svih zemljoposjednika Sinja i bližeg mu okružja iz druge polovice 16. st. Usp. Michael Ursinus, *Sinj i njegova okolica prema turskom popisu iz 1574.*, u: Josip Dukić – Josip Grbavac (ur.), *300. obljetnica slavne obrane Sinja 1715. godine.*, 65-80.

²¹ Usp. A. Husić, *Demografske prilike u srednjodalmatinskom zaleđu početkom 16. stoljeća*, 237.

²² Usp. Fehim Dž. Spaho, *Grad Sinj u turskoj vlasti*, Zbornik Cetinske krajine, u: Ante Milošević (ur.), *Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanlijske vlasti*, Sinj, 1989., 58.

²³ Usp. Lovre Katić, *Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII st.*, Split, 1954., 88.

mletačko područje više od 10.000 stanovnika, iz više od 70 sela, uglavnom iz Petrova polja i šire okolice. Doseljednici su se smjestili u Šibenik te na prostoru od Grebaštice do Tisnog; kasnije i na područje Klisa i Solina kad su isti oslobođeni od Osmanlija²⁴. Navedenim preseljenjem dogodila se zamjena stanovništva koja se inače krajem 17. st više puta događala. Naime, oko četrdeset godina nakon gore navedene pobune, odnosno poslije Kandijskog rata, ponovno je stanovništvo ponajviše iz šire okolice Muća i Petrova polja (1300 obitelji), opet predvođeni franjevcima, stiglo na skradinsko (slobodno) područje i naselili se u selima zapadno od Skradina²⁵. Nekoliko godina kasnije (1687.), za vrijeme Morejskog rata (1684. – 1699.), uglavnom u ispražnjenu Cetinsku krajinu, ali i na prethodno napuštena područja oko Drniša i Muća kao i u splitsku i trogirsku Zagoru doselio je velik broj novih doseljenika iz Bosne i Hercegovine²⁶.

1.3. Život pod Osmanlijama

Težak je bio život pod Osmanlijama, ali također i kasnije život doseljenika pod Mlečanima koji su rado davali obećanja o pomoći stanovništvu, ali su ih rijetko izvršavali²⁷. To je bilo razlogom da su se doseljenici, zbog

²⁴ Usp. S. Zlatović, *Franjevci Države Presvetog Odkupitelja*, 186; O teškom životu doseljenika i posljedično pojavi hajdučije kod istih vidjeti u: K. Kosor, *Drniška krajina za turskog vladanja*, 129-134.

²⁵ Usp. Fra Stanko Bačić, *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji*, *Zbornik Kačić*, Split, 1991., 25-29.

²⁶ Ramski fratri preveli su iz Bosne i Hercegovine 5.000 stanovnika na šire područje Sinja, u Ogorje, Muć, Prugovo, Konjsko, Brštanovo, Lećevicu, Visoku, Čvrljevo, te još nekoliko sela što pripadaju trogirskom području. Usp. S. Zlatović, *Franjevci Države Presvetog Odkupitelja*, 154. Opširnije o doseljavanju novog stanovništva vidjeti u Josip Ante Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, Matica Hrvatska, Sinj, 2011., I, 9-122; Po dostupnim podacima Dalmacija je sredinom 17. st. imala samo 60.000 stanovnika, a nakon doseljenja novih stanovnika iz Bosne i Hercegovine, s područja Rame, Livna i Hercegovine, krajem 17. st. brojila je 80.000. Usp. Mile Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Zagreb 1982., 15.

²⁷ Iz najnovijih prijevoda turskih spisa s područja Poljica imamo dokument iz 1611. i 1640. koji govore o iskorištavanju i zlostavljanju (ubojstvu četiri Poljičanina) radnika, oduzimanju sve imovine onima koji su pribjegli na kršćansku stranu ili sudjelovali u borbama protiv Osmanlija; Usp. Josip Dukić – Marko Trogrlić (ur.), *Turski izvori u Srednjoj Dalmaciji: Poljica 1: izabrani dokumenti 1548 – 1689*, pripremio za

nebrige vlasti i razočaranja bijednim stanjem, željeli vratiti natrag u svoj rodni kraj²⁸. Veneciji je, naravno, bilo neophodno ljudstvo za obranu pa je poduzimala sve ne prežući katkada ni od najgrublje sile samo da zadrži stanovništvo. Treba istaknuti i to da nisu ni sva doseljavanja bila sasvim dobrovoljna. Naime, 1693. godine iz Blata, Brotnja i Goranaca je na mletački teritorij prešlo oko 700 katolika. Kako Mlečani nisu bili zadovoljni brojem, onda su ponajviše preko hajduka, o kojima će poslije biti riječi, zapalili 13 sela u blizini Mostara i na taj način primorali i preostali narod da se preseli²⁹. Tada je 736 obitelji s oko 5 000 osoba prešlo na mletački teritorij. Većinom su naseljeni oko Vrgorca i Zadvarja³⁰.

Često su stanovnici navedenog područja, osobito u trogirskom i šibenskom zaleđu, morali davati različite dažbine na više strana. Naime, bilo je tako teških razdoblja kad su plaćali porez trima vladarima u isto vrijeme, samo da bi mogli živjeti u miru. Tako su pred kraj XVI. i početkom XVII. st. sultanu u Carigrad davali godišnje jedan dukat po „dimu”, tj. po kući u kojoj je živjela šira obitelj. caru u Beč, ili bolje rečeno uskocima morali su isplaćivati isto toliko, a slali su dio svojih proizvoda i u primorske gradove pod mletačkom vlašću. Međutim, nije sve na tome završavalo. Osim carskih daća stanovnici navedenog dijela stare Zagore morali su davati dio svome spahiji, pa su tako plaćali porez na svinje, na polje (poljarina), na mlin, na med, na sijeno, a porez su morale plaćati čak i nevjeste prilikom udaje³¹. Ipak je najgori danak bio odvođenje djece i njihova islamizacija. Iako su mletačke vlasti nakon oslobođenja u pravilu dijelile po dva kanapa³² zemlje po osobi, ipak je bilo puno nepravdi pri

objavu Michael Ursinus, Centar za epigrafička, paleografska i povijesno-teološka istraživanja "Don Frane Bulić" - Katolički bogoslovni fakultet - Sveučilišni centar za hrvatske, mletačke i osmanske studije, Split, 2021., 97, 123, 43, 51.

²⁸ Usp. Dinko Tomašić, *Društveni i politički razvitak Hrvata*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2013., 152-153.

²⁹ Usp. Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba morejskog rata*, Vojno delo, Beograd, 1962., 98, 123-124.

³⁰ Usp. Andrija Nikić, Pokušaji oslobođanja i islamizacije u Hercegovini prema rimskim izvorima, *Novi et vetera*, 29 (1979.) 1, 173.

³¹ Usp. Fehim Spaho, Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima, *Acta Historico-oconomica Iugoslaviae*, 13 (1986.), 51; K. Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, 111.

³² Kanap (campo) je mletačka mjera za površinu (1 kanap = 3655, 007 m²). O mletačkim mjerama: Marija Zaninović-Rumora, Stare mjere za površinu u sjevernoj

podjeli zemlje³³. Veliki dio kvalitetne zemlje u pojedinim selima posjedovali su ugledniji građani Trogira, Kaštela i Splita. I među samim seljacima bilo je ogromnih razlika u veličini posjeda³⁴. Seljaci su često padali u dugove, a zakupci se bogatili prodajom prikupljenih poljoprivrednih proizvoda i kreditiranjem seljaka. Ukratko, Venecija je zapostavljala Dalmaciju. Sve je često bilo prepušteno neukom i nezainteresiranom narodu za napredak.³⁵ Glavni uzrok bijede u kojoj je stanovnik Dalmatinske zagore živio, uz obavezu davanja desetine, bio je i loša kvaliteta zemlje, nerazvijena poljoprivreda, u pojedinim selima čak potpuna nestašica vode i nedostatak cesta.

Nadalje, Zagorani su vrlo rijetko sadili voćke. Gajili su samo žitarice i sočivice kao i njihovi preci. Sam način obrađivanja zemlje bio je krajnje primitivan, a takvo je bilo i poljodjelsko oruđe³⁶. Zaostalost poljoprivrede i stočarstva, nerazvijenost zanatstva, osim onog tradicijskog (kovača) bili su uzroci velikog siromaštva. Sve navedeno, premda ovdje izneseno u vrlo šturom obliku, govori o uzrocima krajnje niskog standarda života, posebno u stanovanju i načinu ishrane, što se odražavalo na lošem zdravlju. Sve je to uvjetovalo spor razvoj civilizacije i kulture na navedenim područjima i prisiljavalo mnoge na ekonomske migracije. Nakon dugog razdoblja obilježenog iscrpljujućim posljedicama dugotrajnih ratova (Kandijski: 1645. – 1669; zatim Morejski: 1684. – 1699; i Drugi Morejski rat 1714. – 1718.) Dalmacija je konačno Požarevačkim mirom 1718. g. uživala mir i stabilnost i bila geografski zaokružena u današnjem obliku.

Dalmaciji, Rad. Zavod, povij. znan. HAZU u Zadru, sv. 35/1993, 121-135, ovdje 132-133.

³³ Mletački način upravljanja vrijedio je do francuskoga zauzeća Dalmacije. Napoleon je u Anversu, 4. rujna 1806., ukinuo stari mletački sustav državnoga vlasništva i proglasio vlasnicima zakupnike ili uživatelje zemalja. Usp. M. Tadin, *Iz prošlosti Muća*, 62.

³⁴ Tako je npr. god. 1711. u selu Bračeviću obitelj Križana Banjilovića s 4 člana posjedovala samo pet kampa, 1 kvarat i 130 tavolo, oranice, dok je u istom selu Pavao Jukić s 9 članova obitelji imao oranice, 38 kampa 2 kvarta i 135 tavolo. Usp. D. Buzančić, *Prilog poznavanju stanovništva i antroponima Mučko-lečevićke zagore*, 43-44.

³⁵ Usp. J. A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, II, 73-75.

³⁶ Usp. Stanko Ožić, *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti*, Split, 1955., 11-12; Grga Novak, *Poljoprivreda Dalmacije u drugoj polovici XVIII st.*, *Starine JAZU*, knj. 50, Zagreb, 1960., 468.

2. CRKVENE OKOLNOSTI

Nakon osmanskog osvajanja kontinentalnog dijela Dalmacije i uspostave nove vlasti došlo je do velikih promjena ne samo u društveno-administrativnom smislu nego i u pogledu crkvene organizacije. Dotadašnje redovito crkveno ustrojstvo i pastoralno djelovanje sasvim se promijenilo. U strahu od Osmanlija navedeni prostor napustili su s narodom i nekadašnji župnici (uglavnom biskupijski svećenici popi glagoljaši), a svu dušobrižničku skrb za preostale ili novodoseljene vjernike katolike preuzeli su bosanski franjevci. Biskupi iz Makarske, Splita, Trogira, Skradina i Šibenika tek su kasnije ili čak nakon oslobođenja od Osmanlija krajem 17. st. pohodili vjernike na okupiranom području, o čemu ćemo kasnije govoriti. U prilog činjenici da su prije dolaska Osmanlija na navedenom području, kao duhovni pastiri bili popi glagoljaši, govore podatci o Juraju Cetinjaninu, popu glagoljašu iz Cetine. Naime, on je prvi olipski (otok Olib) župnik, koji je prestravljen osmanskom pljačkom i paležom 1476. godine prebjegao iz Cetinske krajine sa stanovništvom na otok Olib³⁷. Inače, povod dolasku franjevac u Bosnu jest misionarske naravi što će reći obraćenje bosanskih krstjana od krivovjerja³⁸. Iz hrvatske provincije (*Provincia Slavoniae*), po odredbi pape Nikole IV. došla su u Bosnu 1291. najprije dva franjevca, fra Marin i fra Ciprijan, kojima se kasnije pridružilo i mnogo druge braće iz Zadra, Splita, Dubrovnika i drugih krajeva. Po odluci pape Benedikta XII. i preporuci hrvatsko-ugarskog kralja Karla Roberta, Gerard Odonis, generalni ministar Reda Manje braće, pri posjeti banu Stjepanu II. Kotromaniću (1339.) založio se za istrebljenje krivovjerja po svaku cijenu. Što zbog straha od reakcije svojih podanika

³⁷ Usp. I. Milčetić, Arheološki-istorične crtice s hrvatskih otoka, *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*, 6 (1884.) 3, 118; I. Marković, *Sinj i njegovo slavlje*, 12; Ivan Botica, *Franjevački samostan i crkva Sv. Marije u podgrađu Cetini pod Sinjem, Povijesni prilozi*, 29 (2010.) 38, 9-29, 16.

³⁸ O bosanskim krstjanima vidjeti: Franjo Rački, *Bogomili i patareni*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.; Franjo Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. stoljeće)*, Barbat, Zagreb, 2003.; Ivan Mužić, *Vjera crkve bosanske: krstjani i pogani u srednjovjekovnoj Bosni*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2008.; Dmitri Obolensky, *Bogumili*, MISL, Zagreb, 2009.; Srećko M. Džaja, *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od Kulina bana do austro-ugarske okupacije*, *Croatia Christiana periodica*, 16 (1992.) 30, 153-178.

što zbog općeg stanja u zemlji, ban Stjepan II. zatražio je da se obraćenje učini mirnim putem, što će reći djelovanjem franjevac (propovijedanjem i svjedočenjem evanđelja). Tako je i učinjeno.³⁹

U kratkom razdoblju od nekih pedesetak godina broj franjevac se u Bosni toliko povećao da su mogli osnovati svoju provinciju. Budući da se u to vrijeme u Redu nisu osnivale provincije, nego samo vikarije (koje su po rangu nešto niže od provincija), osnovana je Bosanska vikarija 1340. godine na Općoj skupštini franjevačkog reda u Asizu, koja je bila neposredno podređena vrhovnom franjevačkom poglavaru. Dobivši čvrsti institucionalni okvir franjevci su, nakon neuspješne inkvizicijske misije dominikana, nastavili sa svojim misionarskim radom i tijekom vremena razvili intenzivnu djelatnost u Bosni: na crkvenom (misionarsko-inkvizicijskom), političkom, gospodarskom i kulturnom području.⁴⁰ S vremenom i promijenjenim okolnostima (dolaskom Osmanlija) su svoje djelovanje proširili i na Slavoniju, Bugarsku, Ugarsku, Rašku i Vlašku te Rumunjsku. Praktički Bosanska vikarija u jednom periodu djelovala je na prostoru od Jadrana do Karpata, od Like do Crnoga mora te brojala 40 samostana.⁴¹ Prvotni cilj njihove misije bio je obratiti bosanske krstjane na katoličanstvo.⁴² Međutim, promjenom okolnosti proširili su svoje djelovanje prema

³⁹ Usp. Dominik Mandić, *Franjevačka Bosna. Razvoj i uprava Bosanske vikarije i provincije 1340. – 1735.*, Hrvatski povijesni institut, Rim, 1968., 51-52.; Bazilije S. Pandžić, *Hercegovački franjevci. Sedam godina s narodom*, Ziral, Mostar - Zagreb, 2001., 9-11.

⁴⁰ Usp. Jozo Džalto, *Franjevci u srednjovjekovnoj Bosni*, Kulturno-povijesni institut Bosne srebrene – Sarajevo, Sarajevo, 2022., 270.

⁴¹ Fra Anđelko Barun, *Kalendar sv. Ante*, Svjetlo riječi Livno/Sarajevo, 1997., 64-79.

⁴² „O vjerskoj pripadnosti bosansko-humskih krstjana M. Brković, na osnovu srednjovjekovnih isprava bosansko-humskih vladara, ističe da oni nisu bili krivovjerci, odnosno patareni, bogumili ili manihejci, kako ih strani izvori najčešće nazivaju, nego kršćani koji su ispovijedali rimsku vjeru. Ni na nadgrobnim spomenicima onoga vremena, bilizima ili mramorima, ne nalazimo nikakav trag o bilo kakvom krivovjerju. Naprotiv, na njima se jasno očituje vjera u Sveto Trojstvo. Čini se da je najveći grijeh bosansko-humskih krstjana što nisu poštivali crkvenu disciplinu, odnosno nisu priznavali ni pravoslavne ni katoličke crkvene vlasti. Iz povelja i pisama koje Brković tumači, vidljivo je da su poštivali Majku Božju, slavili iste blagdane kao i katolici i nisu nijekali nijednu vjersku istinu. Jedina razlika bila je u strukturi crkve bosanske koja se razlikovala i od Katoličke i od Pravoslavne crkve”. Dijana Pinjuh,

istoku gdje su se susretali s vjernicima Pravoslavne Crkve, koje su nastojali pridobiti za jedinstvo.

Da bi navedenu misiju uspješno izvršili trebalo je najprije biti razumljiv ljudima: govoriti njihovim jezikom. To je bilo jako važno i ne samo za obraćanje krstjana već i za čuvanje vjernosti Katoličkoj Crkvi, odnosno otporu prijelazima katolika na pravoslavlje. O važnosti jezika u navedenom povijesnom i prostornom kontekstu Mile Bogović piše: „Nakon turskog osvajanja Bosne bila je sa strane predstavnika Katoličke Crkve prisutna tendencija da se svuda uvede latinski jezik i u onim crkvama gdje je ‘od pamtivijeka’ bila liturgija na staroslavenskom, odnosno starohrvatskom jeziku. Tim putem se isključivao iz pastve onaj posebni tip svećenika koje obično nazivamo popovima glagoljašima. Ovi svećenici, pa makar i nisu bili naročito učeni, bili su veoma cijenjeni od naroda i zbog toga što su služili liturgiju na razumljivom jeziku kao i zbog toga što su živjeli sa svojim vjernicima. Katolici - slabo poučeni - kada su ostali bez svojih narodnih svećenika nerijetko su se lakše priučili na pravoslavnog svećenika koji je služio jezikom popa glagoljaša nego onom katoličkom koji je obrede vršio stranim jezikom. Misionar, ukoliko nije bio iz onoga naroda, rijetko je također poznao narodni jezik. Međutim, pravoslavni kler upotrebljavao je u liturgiji gotovo isti jezik koji su prije upotrebljavali popovi glagoljaši.”⁴³ Svakako, nepovoljan stav vrha Katoličke Crkve prema staroslavenskoj liturgiji bio je jedan od većih razloga prelaska katolika na pravoslavlje, o čemu ćemo opširnije govoriti na samom kraju rada.⁴⁴ Osim razumljivog govora trebalo je propovijed potkrijepiti i dosljednim životom kako ne bi zaostajali za strogim načinom života ‘savršenih’ krstjana. To je zahtijevalo uistinu uzorne redovnike bliske i vjerne svom puku, snalazljive i izdržljive u mnogim nevoljama kroz koje su prolazili. Premda su prilike bile često vrlo teške, o čemu će biti kasnije govora, i silile ih na određena odstupanja od ideala franjevci su svojom revnošću stekli veliko poštovanje kod naroda.

Na generalnom kapitulu, održanom u Sv. Mariji Anđeoskoj kod Asiza 29. lipnja 1514. godine, franjevačka Bosanska vikarija podijeljena je u

Vjerske prilike kod katolika u Hercegovini (od turskog osvajanja do konca 17. stoljeća) (doktorska disertacija), Repozitorij, Zagreb, 2013., 18.

⁴³ M. Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, 13.

⁴⁴ Usp. Isto, 12-13.

dvije provincije: na provinciju u Osmanlijskom carstvu Bosnu Srebreanu (*Provincia Bosnae Argentinae*), i drugu provinciju koja se pružala izvan granica toga carstva - Provincija Bosna Hrvatska (*Provincia Bosnae Croatiae*). Razlog podjele Vikarije bio je taj što osmanske vlasti nisu dopuštale da njihovi podložnici budu pod vlašću i upravom neke druge države. Provinciji Bosni Srebreanoj pripali su dotadašnji samostani Bosanske Vikarije, a provinciji Bosni Hrvatskoj u Dalmaciji pripali su sljedeći samostani: u Klisu, Solinu, Kninu, Skradinu i Karinu.⁴⁵ Za razliku od navedenih samostani u Sinju i na Visovcu se u navedenoj podjeli uopće ne spominju. Razlog tomu vjerojatno je u to što je samostan u Sinju tada bio razrušen, a samostan na Visovcu napušten.⁴⁶ Navedena okolnost da se samostan na Visovcu ne spominje niti pribraja provinciji Bosni Hrvatskoj, premda naoko može izgledati sasvim nevažna, od presudne je važnosti za povijest ne samo Visovca i njegova okružja nego vjerničkog puka na širokom području Dalmacije i Like. Naime, da je samostan na Visovcu 1514. pripao pravno provinciji Bosni Hrvatskoj i Trsatskoj kustodiji (kao ostali samostani), njegova bi uloga i povijesni značaj u pastoralnom pogledu bili sasvim drukčiji, odnosno tragični, kako se to dogodilo s drugim samostanima gore navedenima. Budući da Visovac 1514. nije bio pravno priključen provinciji Bosni Hrvatskoj (izdvojen iz Bosanske vikarije), nisu ga mogli naseliti franjevci iz Bosne Hrvatske kao što su naselili npr. samostan u Karinu. Zato su se 1522., (nakon pada Drniša i Skradina pod Osmanlije), bosanski franjevci na nj mogli povratiti, ako to već nisu i prije učinili. Na otočić su se tada smjestili i započeli život prema ondašnjim prilikama u kojima su živjela i druga njihova braća u ostalim samostanima pod Osmanskim Carstvom. Samostani u Dalmaciji koji su navedenom podjelom pripali Bosni Hrvatskoj (u Klisu, Solinu, Kninu, Skradinu i Karinu) njihovim padom u ruke Osmanlija početkom 16. st. (Klis i Solin 1537.) bili su osuđeni na nestajanje. Činjenica da je samostan Visovac ostao u sastavu provincije Bosne Srebreane omogućila je, po ugovoru *Adhnami* iz 1463., o kojem će kasnije biti govora, neometani boravak franjevaca na otočiću odakle su pastorizirali veliki prostor kontinentalne Dalmacije i južne Like.

⁴⁵ Usp. S. Bačić, *Visovački franjevci*, 17.

⁴⁶ Usp. S. Bačić, Pastoralno djelovanje visovačkih franjevaca u vrijeme osmanlijske okupacije, u: Miroslav Ivić – Šime Samac (ur.) *Visovački zbornik*, Franjevačka provincija Presvetog otkupitelja, Visovac, 1997., 229.

2.1. Visovački franjevci

Franjevci su oko 1455. došli iz današnje Bosne i Hercegovine, preciznije iz Kreševa na Visovac kojega su prethodno napustili eremiti (pustinjaci) sv. Augustina. S otočica Visovca franjevci su kao jedini svećenici koji su slijedom složenih povijesnih okolnosti ostali s narodom, pastorizirali gotovo cijeli zapadni i središnji dio kontinentalne Dalmacije i južni dio Like.⁴⁷ Samostan na Visovcu bio je praktički jedini vjerski i kulturni svjetionik na tom velikom području.⁴⁸ U početku su svoje poslanje vršili kao misionari, a onda kasnije i kao župnici, župni vikari i kapelani⁴⁹. Župska podjela iz pred osmanskog vremena bila je posve izbrisana. Dugo su vremena svoju misiju najčešće vršili kao putujući učitelji vjere i morala, kako među starosjediocima tako i među novopridošlim narodom nakon oslobođenja Dalmacije od Osmanlija krajem 17 stoljeća. Za cijelo vrijeme osmanske okupacije o vjernicima na prostorima južne Like, Kotara i velikog dijela Dalmatinske zagore pastoralno su se brinuli samo franjevci s Visovca, a na prostoru Cetinske, Imotske, Vrgoračke i Nere-

⁴⁷ Usp. Josip Ante Soldo, Samostan majke od Milosti na Visovcu; u Miroslav Ivić – Šime Samac (ur.), *Visovački zbornik. Zbornik simpozija u prigodi 550-te obljetnice franjevačke nazočnosti na Visovcu (1445. – 1995.)* Visovac, 1997., 178.

⁴⁸ O važnosti visovačkih fratara Krešimir Kužić piše: „U sto šezdeset godina turskog zuluma [visovački] fratri su sačuvali svoj puk, tako da se broj poturica u Zagori mogao doslovce pobrojiti na prste dviju ruku, za razliku od susjedne Cetinske krajine, gdje su muslimani nastavali čitava sela”. Krešimir Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, 118; Portret franjevca iz doba osmanske okupacije iz pera velikoga hrvatskog pjesnika i pozornog istraživača vremena Antuna G. Matoša ovako izgleda: „Užasne prilike (..) harahu kod nas tri vijeka, a u Bosni šest stoljeća ujak, samo ujak, gvozdenim disciplinama opasan franjevački fratar, junak i svetac, učitelj i mučenik, diplomat i svećenik, vojnik prosjačke crkve i zatočenik prosjačenog naroda, mogaše izdržati vječnosti tih paklova (...) Narodni ti pastiri ne bijahu mirnjačine i licemjerni bogomoljci, odbijeni od svoga plemena, već junaci i narodnjaci kakve ih još danas vidamo kroz Šimunovićeve pripovjetke”. Antun G. Matoš, *Feljtoni, impresije, članci (Sabrana djela, XVI)*, Zagreb, 1973., 130-131.

⁴⁹ Tako prigodom vizitacije Visovca 1640. fra Pavao Pelizer, generalni vizitator iz Rovinja, piše da u samostanu tada živi 14 svećenika, osam klerika i đaka i da samostan ima 16 konja. Usp. Stipan Zlatović, *Izvjestaj o Bosni g. 1640. o. Pavla iz Rovinja, Starine* 23, Zagreb, 1890., 11; S. Kovačić, *Crkva na skradinsko-kninskom području u XVII. stoljeću*, 24-25.

tvanske krajine djelovali su franjevci iz samostana u Rami, Imotskom, Makarskoj, Zaostrugu i Živogošću kao i svećenici glagoljaši iz Poljica.⁵⁰

Zahvaljujući četirima dokumentima (Relacija Bosanske provincije *Kongregaciji de Propaganda fide* iz 1623, izvješću skradinskog biskupa fra Ante Matića iz 1624. zatim izvješću skradinskog biskupa fra Tome Ivkovića iz 1630. i izvješću zadarskog generalnog vikara Fozze iz 1633.) znamo da je samostan Visovac posluživao ogromno područje od 9 župa početkom 17. st: Liku (sve do Senja), Knin, Kistanje (cijelu Bukovicu sve do Zadra), Županoviće, Kožulovo polje (istočno od Benkovca), Skradin, Petrovo polje, Zmino (Muć) i Drniš (kapelu sv. Ivana u Badnju).⁵¹ Naravno, navedene župe ne označuju današnji pojam župne zajednice jer su one obuhvaćale veliko područje, nekada i nekoliko desetaka sela. Na takvu raspodjelu utjecale su izvanredne okolnosti okupacije, koje su za posljedicu imale smanjen broj vjernika, zatim nedovoljan broj svećenika, životnu nesigurnost i nemogućnost stalnog boravka s vjernicima itd.

U istočnom dijelu Dalmacije pastoralno su djelovali franjevci iz Primorja i Imotskog, odnosno prološkog samostana. Prema izvješću makarskog biskupa fra Bartola Kačića iz 1626. godine na prostoru Makarske biskupije nalazila su se četiri franjevačka samostana i to: samostan Sv. Marije u Makarskoj, Sv. Križa u Živogošću, samostan u Zaostrugu i Imotskom.⁵² Navedeni samostani jako su važni za pastoralno djelovanje na širokom području Imotske i Vrgoračke krajine kao i cijele Hercegovine. Naime, s narodom su, uslijed različitih progona, nakon okupacije Bosne i Hercegovine na siguran teritorij u Primorje došli i mnogi svećenici. Tako su se npr. ljubuški franjevci, nakon rušenja samostana u Ljubuškom, pridružili svojoj subraći u Zaostrugu (krajem 16. st.), dok su se franjevci iz Mostara smjestili u Živogošće gdje su osnovali crkvu i samostan Svetog Križa. Ne znamo točno kada su franjevci došli u Živogošće, ali prema Karlu Jurišiću to je bilo 1584. ili 1614. godine. Upravo zahvaljujući

⁵⁰ Usp. I. Marković, *Sinj i njegovo slavlje*, 19-20.; Josip Grbavac (ur.), *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (shematizam)*, Zbornik Kačić, Split, 2007., 78, 79, 134, 159, 255.

⁵¹ Usp. K. Kosor, *Drniška krajina za turskog vladanja*, 117-118; S. Bačić, *Pastoralno djelovanje visovačkih franjevaca*, 231-232.

⁵² Usp. Karlo Jurišić, *Crkve biokovsko-neretvanskog područja u doba turske vladavine (16. - 17. stoljeće)*, u: Karlo Jurišić (ur.), *Zbornik Kačić*, II, Split, 1969., 120.

duhovnoj zauzetosti franjevac iz dva navedena samostana održali su se katolici u Hercegovini.⁵³

2.2. Važnost Ahdname

Radi ostvarenja suživota između franjevac, odnosno katolika u Bosni i Hercegovini i osmanskih vlasti sklopljen je ugovor još davne 1463. godine u Milodražu, između Fojnice i Visokog. Turski sultan Mehmed II. zvani Osvajač, na traženje fra Anđela Zvizdovića, koji je tražio slobodu za vršenje vjerskih obreda i slobodu ispovijedanja vjere, izdao je svečanu povelju Ahdnamu, carsko jamstveno pismo kojim je franjevcima zajamčio slobodu djelovanja na prostoru Osmanskog Carstva.⁵⁴ Premda u Ahdnami ne treba tražiti preteču povelja o ljudskim pravima ipak je njezina vrijednost neosporna. Naime, nakon uništenja crkava i samostana upravo je taj dokument omogućio katoličanstvu da može preživjeti u Bosni i Hercegovini stoljećima pod osmanskom vlašću. Navedeno se može primijeniti i na okupirana područja Dalmacije i Like. Ne smijemo zaboraviti kako su franjevci iz BIH, upravo zahvaljujući navedenoj povelji, svoje djelovanje proširili i na osvojene krajeve u Hrvatskoj koje su zbog osmanske okupacije svećenici, uglavnom popi glagoljaši, morali napustiti. Naime, navedeni

⁵³ Usp. Robert Jolić, *Franjevci na prostoru Hercegovine u osmanlijsko doba*, u: *Zbornik radova Franjevci i Hercegovina*, Mostar, 2009., 84; D. Pinjuh, *Vjerske prilike kod katolika u Hercegovini (od turskog osvajanja do konca 17. stoljeća)*, 73. Prema biskupskim izvještajima iz sredine 17. st. znamo da je u samostanu Sv. Križa u Živogošću živjelo osam svećenika, šest klerika, dva laika i osam novaka, a samostan je posluživao tri župe: Blato, Broćno i Primorje. U Zaostrugu je živjelo deset svećenika, zatim šest klerika i dva laika te četrnaest novaka. Posluživali su četiri župe: Čitluk, Ljubuški, Vrgorac i Zajezerje. Samostan u Imotskom posluživao je četiri župe: Podbilu, Soviće, Drinovce i Kamen Most, a u samostanu su živjela sedmorica svećenika, dvojica klerika i laika te deset novaka. Usp. Slavko Kovačić, *Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u Tajnom vatikanskom arhivu (1626. – 1658.)*, Nadbiskupski arhiv Split, Split, 1975., 32; Marko Jačov, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644.*, sv. I., SANU, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, II. odeljenje, knj. XXVI., Beograd, 1986., 69-73.

⁵⁴ Usp. Jozo Džambo, *Franjevci u Srednjovjekovnoj Bosni*, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Sarajevo, 2022., 259-260; Jure Brkan, *Osnivanje župe Promina i njezini župnici*, u: Edi Maletić i dr. (ur.), *Promina: Slavlje spomena kao sjeme budućega, 330 godina Župe Promina. Zbornik radova*, Župni ured sv. Mihovila Promina, Općina Promina, Oklaj, 2022., 175.

ugovor/ferman, kojeg je izdala najviša politička instanca, nije se odnosio samo na jedan samostan nego na širu franjevačku zajednicu pa je stoga on postao centralnim dokumentom za djelovanje franjevaca Bosne Srebrene za vrijeme cijele osmanske epohe. Zbog toga je od bosanskih franjevaca i nazvan bosanskom *Magna Charta libertatum* jer je u njemu bio sadržan državno-pravni temelj njihova djelovanja.⁵⁵ Budući da je često korišten kao jedan od temeljnih dokumenata u različitim procedurama pred osmanskim vlastima, gotovo je svaki samostan posjedovao i po nekoliko kopija ili prijepisa Ahdname.

Navedenim su dokumentom franjevci (i katolici) postali legalni građani Carstva. To nipošto ne znači da su mogli sasvim neometano pastoralno djelovati. Naime, problem je bio što često navedeno dopuštenje nije bilo tumačeno po zakonskom duhu koji je u sebi sadržavalo, nego po političkim (ne)prilikama kao i financijskim potrebama korumpiranih službeni-

⁵⁵ Usp. J. Džambo, *Franjevci u Srednjovjekovnoj Bosni*, 259; Poznati povjesničar fra Andrija Zirdum se ne slaže s navedenim te ističe: „Ahdnama je važan, ali uvjetovan pravni spis. Ona nije nikakav veliki list slobode (*magna carta libertatum*), kako joj slabi poznavatelji prilika neutemeljeno „tepaju”. Ahdnama je nametnut akt u okvirima općih islamskih (šerijatskih) odredbi, u kojima sultan bosanskim franjevcima izravno, a katolicima neizravno, jamči sigurnost života, nepovrjedivost imovine i slobodno kretanje u Osmanskom Carstvu, uz uvjet da ostanu lojalni novom vladaru”. Fra Andrija Zirdum, *Osmanlije su, osvojivši Bosnu, porušili 464 katoličke crkve i 48 franjevačkih samostana*, u: <https://www.ktabkbih.net/hr/izdvajamo/osmanlije-su-osvojivsi-bosnu-porusili-464-katolike-crkve-i-48-franjevakih-samostana/37813>, (20. studenoga 2023.); O značenju Adhname Mile Babić piše: „U tom kontekstu valja promatrati i postupak fra Anđela Zvizdovića. On Mehmedu II. Osvajaču obećava lojalnost u ime svoje franjevačke zajednice i katoličkog stanovništva (pri čemu će se ona intimna nadpovijesna franjevačka lojalnost kroz čitavo vrijeme odnositi na “nekoć slavno Kraljevstvo Bosansko”), a Sultan njemu i onima kojima on služi obećava svoju zaštitu i time osigurava njihov povratak i opstanak u vlastitoj zemlji. I jedan i drugi postupaju politički pragmatično ali s bitno različitim ciljem: Sultan sebi osigurava podanike kojima će vladati, a Zvizdović spašava svoj narod od prijetećeg nestanka. Jedna je politika u službi vladanja i imperijalne volje za osvajanjem, druga u službi održanja golog života na tlu vlastite ukorijenjenosti. Pri tome je Ahdnama, unatoč njezinim čestim kršenjima od strane osmanskih vlasti, ipak bila ona zadnja brana različitim presizanjima, pa čak i pokušajima Pravoslavne Crkve da bosanske katolike stavi pod svoju jurisdikciju. Prednost je dana ostanku na svome, bez obzira na vlast”. Mile Babić, *Život i politika u graničnoj situaciji*, u: *Svjetlo riječi*, 2010, Posebni prilog, 3.

ka. Osim toga svakako valja imati na umu da nijedan šerijatski dokument, tj. ugovor ili povlastica nije vrijedila jednom zauvijek već je kod svakog dolaska novog sultana na vlast morala biti ponovno potvrđena⁵⁶. U praksi je to za franjevce značilo velike troškove, koji su podrazumijevali odlazak u Carigrad, zatim potplaćivanje svih službenika, od najnižih do najviših, kako bi se potvrda ponovno ishodila.

Unatoč navedenoj slobodi djelovanja i zaštiti koju je jamčio ugovor, Osmanlije su često progonile franjevce i katolike vršeći na različite načine na njih pritisak da prihvate islam. Kako u Bosni i Hercegovini tako i u Dalmaciji pod osmanlijskom vlašću rušeni su samostani i crkve, a narod često bio progonjen⁵⁷. Osobito je to bilo prisutno na samim počecima prodora u Dalmaciju u 16. st. sve dok Osmanlije nisu 'zaokružile' osvojeni teritorij 1522. i kasnije 1537. padom Klisa i Neorića 1538., kao i 1715., kad su Osmanlije uoči povijesnog i konačnog poraza u Sinju opustošili okolicu Sinja i Drniša.⁵⁸ Tako iz ferman sultana Mehmeda IV. izdanog u Drinopolju (1672.), a koji se čuva na Visovcu (ferman br. 10) doznaje se kako se fratri iz samostana Fojnice, Kraljeve Sutjeske, Kreševa, Olova i Visovca tuže da im serdari s janjičarima, kao i neki organi vlasti, dolaze i

⁵⁶ O pitanju (ne)autentičnosti Fojničke ahdname Mehmeda II iz 1463. vidjeti: Michael Ursinus, Ferman sultana Bajazida II i 1483. i fojnička ahdnama (izdana u Milodražu), *Bosna franciscana*, 51 (2019.), 9-26; Michael Ursinus, „Ne služi aman sada ništa”: preporod ahdname iz Milodraža u Beogradu na prijelazu u 17. st., *Bosna franciscana*, 53 (2020.), 7-19; Michael Ursinus, O osmanskim dokumentima ranog 17. stoljeća iz Arhiva franjevačkih samostana Bosne Srebrne; ili kako razumjeti njihove priče, *Bosna franciscana*, 59 (2023.), 128-137.

⁵⁷ Usp. Gašpar Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja koja su se dogodila Slavenima u Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni 1514.-1769.*, preveo, dodao podnaslove i uputnice na vrela Bruno Pezo, uskladio s izvornikom i popratio objašnjenjima Vicko Kapitanović, Književni krug, Split, 2010., 29-30, S. Zlatović, *Franovci Države Presvetog Odkupitelja*, 38; O uništenju samostana i crkava u Dalmaciji vidjeti: Krešimir Kužić, Sudbina kršćanskih i islamskih bogomolja na prostoru Dalmatinske zagore od 1415. do 1717. godine, u: Mate Matas – Josip Faričić (ur.), *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Matica hrvatska, Split-Zadar, 2011., 355-374.

⁵⁸ Usp. K. Kosor, Drniška krajina za turskog vladanja, 160-161; Usp. Dispacci (hitni izvještaji) gen. providura Alvisa Moceniga 1718-19, knj. II, l. 69-75, Historijski arhiv u Zadru; D. Božić-Bužančić, Prilog poznavanju stanovništva i antroponima Mučko-lećevečke zagore, 35-36.

odsjedaju u samostanu; kod njih besplatno jedu, piju, oduzimaju im hranu i piće radeći različite ispade. Sultan spomenutim fermanom naređuje da se navedena praksa prekine⁵⁹. Puno je osmanskih spisa na Visovcu kojima je predmet zaštita franjevacca od različitih nasrtaja nižih upravnih vlasti koji su pod izlikom uvođenja reda zloupotrebljavali svoj položaj iskorištavajući materijalna dobra samostana. I franjevci iz zaostroškog samostana potužili su se da „u našu crkvu dolaze razni ljudi izvana, tu konače i vrše razna nasilja, gaze naše vrtove i upotrebljavaju naše konje za ulake”⁶⁰ premda bi ih prethodne odluke, dokumenti trebali štititi od navedenoga nasilja.

3. SPECIFIČNOSTI PASTORALNOG DJELOVANJA

3.1. Život vjernika u osmanskome društvu

Kršćani su u Osmanskom Carstvu imali status zimija, (zimmî), odnosno šticećenika koji su mogli živjeti na prostoru osmanske države pod uvjetom da poštuju odredbe islama i ne čine ništa što bi na bilo koji način bilo u suprotnosti s islamom. Položaj kršćana inače je bio utvrđen još u 7. st. tzv. Omarovim ugovorom. Navedeni ugovor u 24 točke donosi propise o pravima kršćana. Tako se u ugovoru, između ostalog, određuje da je „kršćanima i židovima zabranjeno podizati samostane, crkve i pustinjačke naseobine, ne smiju popravljati svoje crkve, (...) strancima su dužni pružiti gostoprimstvo kroz tri dana [u samostanu], strogo im je zabranjeno primati uhode, a ukoliko za njih saznaju trebaju ih prijaviti muslimanima, njihov međusobni pravorijek ne vrijedi, prema muslimanima se trebaju ponašati s poštovanjem i prepuštati im mjesto sjedenja, njihova se odjeća mora razlikovati od muslimanske, ne smiju jahati konja niti nosi-

⁵⁹ Usp. Sulejman Bajraktarević, Turski dokumenti u splitskom Arheološkom muzeju i u franjevačkom samostanu na Visovcu, *Starine*, knj. 44., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1952., 54.

⁶⁰ Acta turcica (ubuduće AT), Z, 31. Acta turcica su izvorni neobjavljeni dokumenti (15.-17. stoljeće) u franjevačkim samostanima Makarske, Zaostroga i Omiša. Prijevod dokumenata s turskog jezika napravio Hazim Šabanović. Prijevodi se čuvaju u knjižnici makarskog samostana. Miscellanea, Državni arhiv u Zadru.

ti bilo kakvo oružje ni u kući ni izvan nje, ne smiju javno nositi križ niti svete knjige”.⁶¹

Živeći u tom teokratskom državnom uređenju kršćani su bili podređeni islamskim vjernicima koji su imali različite privilegije. Društvena i pravna nejednakost očitovala se, primjerice, u tome što kršćani uopće nisu mogli sudjelovati u društvenom i političkom životu Carstva, bili su opterećeni različitim porezima, nerijetko i progonima⁶². Kršćani nisu imali vojne obveze, ali u zamjenu za to plaćali su džiziju (tur. cizye; arap. ġizya, glavarina, danak), koju muslimanski podanici nisu bili dužni plaćati. Nove crkve nisu se smjele graditi. Križevi na putovima morali su se porušiti. Jednako tako morale su biti porušene i crkve koje su bile sagrađene poslije dolaska Osmanlija.⁶³ Prelazak kršćana na islam bio je na različite načine potican, a povratak muslimana na kršćanstvo bio je teško kažnjavan⁶⁴.

Franjevci su bili često sumnjičeni za špijuniranje. Tako cetinski zaim Balija 1525. godine dopušta dvojici franjevac fra Juri i Frančisku da posjećuju crkve i sajmove u cetinskoj nahiji „s tim da ne idu u neprijateljske strane i ne prenose vijesti”.⁶⁵ Mustafa, kliški sandžak-beg, tako u jednom dokumentu piše kadijama Imotskog i Ljubuškog da učine sve što treba kako bi spriječio sve one koji nanose nepravde franjevcima, te da se age, emini i drugi pridržavaju odredaba Ahdname inače će sve prijaviti Porti.⁶⁶

⁶¹ Srećko Džaja, *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće. Doba fra Ilijića Varešanina (1783–1813)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971., 20.

⁶² Usp. Marko Karamatić, predgovor I, u: Fra Mato Krstičević, *Enhiridion*, Franjevački samostan Fojnica, Fojnica, 2019.

⁶³ Usp. Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463.–1804.*, Ziral, Mostar ²1999., 130; Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska, Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva do 1791.*, Preispitivanja, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., 119–120.

⁶⁴ Usp. S. Barjaktarević, *Turski dokumenti u splitskom Arheološkom muzeju i u Franjevačkom samostanu na Visovcu*, 51–59.

⁶⁵ AT, Z, 19. Usp. Pinjuh, *Vjerske prilike kod katolika u Hercegovini (od turskog osvajanja do konca 17. stoljeća)*, 88.

⁶⁶ Usp. AT, O, 29. Isti beg piše i eminu Makarske: „Došao mi je carski ferman da ti vršiš razne prijestupe i nepravde redovnicima manastira koji se nalaze na području tvoga emaneta. Na osnovu toga šaljem ti ovo pismo s tim, da ubuduće ništa ne smiješ da uradiš suprotno carskom emeru i ahdnami, ne smiješ odsjedati u manastirima, niti smiješ ikoga od svojih pripadnika slati njima da tamo noćiva”. AT, M, V-a, 25.

I mnogi drugi dokumenti pokazuju kako su više instance vlasti nastojale zaštititi franjevce i njihovo djelovanje. U praksi, međutim, događala su se česta kršenja od strane samovoljnih lokalnih moćnika⁶⁷. Tako makarski biskup Bartol Kačić 1630. godine u svom izvještaju piše „da franjevci prikupljenu milostinju moraju trošiti na gošćenje Turaka”.⁶⁸ Nije bila rijetkost da Turci dođu u samostan u skupini od po deset ili više ljudi te ostanu ponekad i do osam dana.⁶⁹ O njihovom odnosu prema franjevcima jedan putopisac kaže sljedeće: „Ako ih dobro ne pogoste, postupaju s fratrима tako kako se među kršćanima ne bi postupalo s magarcima”.⁷⁰ Samostanski ljetopisi u samostanu u Kraljevoj Sutjesci i Fojnici govore da su 1524. god. Osmanlije razorili samostane u Kreševu, Fojnici, Visokom, Sutjesci i Konjicu. Kao razlog navodi da je sultan povjerovao pričama da su franjevci najveći protivnici islama u Bosni i da Bosna neće biti islamizirana dok u njoj postoje katolički samostani i crkve, stoga je dao uništiti spomenute samostane, mučiti na razne načine franjevce pri čemu ih je čak dvanaest ubijeno⁷¹. U istom stoljeću porušeni su ili zapaljeni i drugi samostani: u Jajcu (1528), Zvorniku (1533), Modriči (1579), te u D. Tuzli

⁶⁷ Slobodu djelovanja franjevcima je zajamčio 1612. godine i sultan Ahmed I, zatim 1618. godine sultan Osman II., na žaljenja franjevacu zbog nepravdi i progona. Usp. *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. I., 198-199; AT, M, V-a 7., AT, Z, 140.

⁶⁸ Slavko Kovačić, *Najstariji izvještaji o stanju makarske biskupije u Tajnom vatikanskom arhivu (1626. – 1658.)*, Split, 1975., 36. Godine 1636. i franjevci samostana u Imotskom i makarskoj žale se Porti da im dolaze ljudi izvana i traže od njih ovce, janjad, med, kokoši i vino. Usp. AT, O, 6; M, VI-27.

⁶⁹ Tako primjerice vizitator fra Pavao iz Rovinja, za svoga boravka na Visovcu u korizmi 1640., bio svjedokom kad su na Visovac došla 12 softa (muslimanskih redovnika) i tu su se dva dana gostili te otišli tek kad su im franjevci dali voska, sapuna i novaca. Usp. K. Kosor, *Drniška krajina za turskog vladanja*, 109. O „privilegijama”, tj. povlaštenom statusu samostana kao kompenzaciji za to što samostani, osobito oni uz glavne prometnice, nude hranu i piće islamskim vojnicima kad su u carskom pohodu ili drugim putnicima kad obavljaju druge važne službe i dužnosti vidjet u: Michael Ursinus, O osmanskim dokumentima ranog 17. stoljeća iz Arhiva franjevačkih samostana Bosne Srebrne; ili kako razumjeti njihove priče, u: *Bosna franciscana*, 59 (2023.), 152-160.

⁷⁰ Ignacije Gavran, *Suputnici bosanske povijesti. Sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevacu*, Svijetlo riječi, Sarajevo - Zagreb, 2007., 71.

⁷¹ Usp. Leonardo Čuturić, *Franjevci među hrvatskim pukom: kroz sedam stoljeća*, Hrvatska tiskara d.d., Sarajevo, 1926., 28.

(1580)⁷². Duvanjskog biskupa fra Nikolu Ugrinovića ubili su u Bosni blizu Ključa ili u Dalmaciji blizu Klisa jer je Poljičane kao rođeni Poljičanin (iz Dubrave) nagovarao da ne plaćaju harač (porez) Osmanlijama⁷³.

Svakako su franjevci bili proganjani zbog različitih razloga, ali nisu odustajali od svoje misije.⁷⁴ Primjerice, u vrijeme mletačko-turskog sukoba oko otoka Kandije 1645. mnogi su se ponadali konačnom oslobođenju od Osmanlija. Jedan od glavnih pokretača ustanka u Makarskom primorju bio je biskup fra Petar Kačić. U njegovu izvješću prilikom posjeta „ad limina” 1650. godine sasvim jasno pokazuju se teške prilike u koje su tada zapali katolici. Naime, pristajanje Makarske i Primorja na mletačku stranu izazvalo je strašan bijes kod Osmanlija koji su iz osвете popalili grad i 23 odmetnuta sela, te sve samostane osim Imotskog, koji su spasili neki ugledni Turci⁷⁵. Narod je tada od straha pobjegao na sve strane, a jedan dio je izbjegao na susjedne otoke Brač i Hvar. Od 15 000 vjernika koli-

⁷² Usp. *Kronološki pregled događaja Bosne Srebrene*, <https://www.bosnasrebrena.ba/node/574> (16. prosinca 2023.)

⁷³ Usp. Josip Dukić – Marko Trogrlić (ur.), *Turski izvori u Srednjoj Dalmaciji: Poljica 1: izabrani dokumenti 1548 – 1689*, pripremio za objavu Michael Ursinus, Centar za epigrafička, paleografska i povijesno-teološka istraživanja "Don Frane Bulić" – Katolički bogoslovni fakultet – Sveučilišni centar za hrvatske, mletačke i osmanske studije, Split, 2021., 81; Vicko Kapitanović: Društveni i religiozni život katolika na području današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine na prijelazu iz XVI. u XVII. stoljeće, u: Ivan Basić – Marko Rimac (ur.), *Spalatumque dedit ortum*, Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Filozofski fakultet u Splitu – odsjek za povijest Split, 2014., 314.

⁷⁴ Na Visovcu su tako ubijena četvorica franjevaca: 1610. fra Stipan Skopljanac i 1646. ubijena su dvojica starijih franjevaca, obojica su bili definitori Provincije Bosne Srebrene, i jedan mlađi franjevac. Imena su nepoznata. Usp. Hrvatinić Gabrijel Jurišić, Uzorni i sveti redovnici visovačkoga samostana, u: Miro Ivić – Šime Samac (ur.), *Visovački zbornik*, Visovac 1997., 253; Za namjesništva bosanskog beglerbega Seidi-Ahmed paše 1658. godine Turci su jednom franjevcu iz samostana u Imotskom udarili četiristo udaraca po golim tabanima, nakon čega je ovaj par dana kasnije preminuo. Usp. D. Pinjuh, *Vjerske prilike kod katolika u Hercegovini*, 92. Samostani su često bili laka meta turskim silnicima pa su tako 1682. turski vojnici opljačkali makarski samostan. Usp. D. Pinjuh, *Vjerske prilike kod katolika u Hercegovini*, 100.

⁷⁵ Usp. S. Kovačić, *Najstariji izvještaji*, 50-52; Bonifacije Pandžić, *Izvještaji makarske biskupije sačuvani u tajnom Vatikanskom arhivu*, *Nova et vetera*, XXX (1980.) 1, 150-151; D. Pinjuh, *Vjerske prilike kod katolika u Hercegovini*, 77.

ko ih je bilo uoči Kandijskog rata, Makarska biskupija spala je na samo 5 000.⁷⁶ Franjevci su uvijek morali biti na oprezu te često mitom kupovati ne samo svoju sigurnost nego i sigurnost katoličkog puka. Katolicima je načelno, kao i franjevcima, bila omogućena vjerska sloboda, ali je ona bila često ograničena i zavisila je od dobre volje njihovih gospodara.

3.2. Načini pastoralnog rada

Kako smo dosada mogli vidjeti djelovanje franjevacu Bosne Srebrene bilo je sasvim različito od djelovanja franjevacu u zapadnim zemljama kao i u našim krajevima koji nisu bili pod Osmanlijama i gdje je bila prisutna redovita struktura/hijerarhija Crkve. Za razliku od redovitih okolnosti u kojima je, što se franjevacu tiče, centar života i pastoralni rad bio vezan samo uz samostane, i sasvim drugačijeg oblika od župnog pastorala, ovdje je zbog izvanrednih okolnosti i misijskog poslanja on bio proširen na sva područja.⁷⁷ To je prva i možemo reći najvažnija specifičnost pastoralnog rada franjevacu misionarske provincije Bosne Srebrene, a kasnije i Presvetog Otkupitelja (od 1735.). Jedna od povlastica koju su franjevci dobili, a koja isto spada u specifičnosti njihova pastoralnog rada, bilo je i slavljenje sv. mise na otvorenom (služenje pokretnim oltarom), odnosno na mjestu gdje to prilike dopuštaju, bilo da se radi o privatnim kućama, ravnici, planini, špilji ili negdje drugo⁷⁸. Osnovna zadaća franjevacu, kao svećenika i redovnika, bila je naviještanje evanđelja riječju i životom. U početku su, nakon dolaska u Bosnu, misionarski zauzeto radili na obraćenju bosanskih krstjana. Poslije, zbog povijesnih okolnosti i dolaska Osmanlija, franjevci su stoljećima bili gotovo jedini pastoralni kler u Bosni i Hercegovini i u područjima Hrvatske koji su bili pod Osmanlijama. Stoljećima su živjeli

⁷⁶ D. Pinjuh, *Vjerske prilike kod katolika u Hercegovini*, 78. Među zanimljivije dokumente spada svakako onaj u kojem imotski kadija gvardijanu i redovnicima u Prološcu 1610. godine piše: „Ne smijete svaki dan održavati sastanke po selima po vašim vjerskim obredima, nego činite da se održavaju derneći, kako bi bila korist muslimanima”. AT, M, IV, 6.

⁷⁷ Usp. Emanuel Hoško, Pastoralno djelovanje provincije Sv. Ladislava na području zagrebačke biskupije u vremenu potridentske obnove, *Bogoslovska smotra*, 46 (1976.) 4, 442.

⁷⁸ Usp. Acta franciscana Hercegovinae (prir. Bazilije S. Pandžić), I., 1209.-1699., Ziral, Mostar, 2009., 245.

u teškim okolnostima duboko povezani sa hrvatskim pukom. S njim su dijelili sve nevolje života. Zbog svoje odanosti, ali i zaštite od Osmanlija narod ih je prozvaio ujacima kako ih i danas u nekim područjima zovu⁷⁹.

Biskupi su zbog teških okolnosti rijetko posjećivali područja u Dalmaciji pod osmanskom okupacijom. Izvještaj skradinskog biskupa Antuna Matića iz 1624. godine o tome nedvojbeno govori. Naime, prilikom posjete Drnišu krizmao je 500 vjernika, gotovo sve staraca, jer u taj kraj odavno biskup nije dolazio⁸⁰. Slično je bilo i u drugim kasnijim vizitacijama. Tako je splitski nadbiskup mons. Stjepan Cosmi (1678. -1707.) četiri puta pohodio nadbiskupiju ali nažalost spisi o vizitacijama nisu sačuvani⁸¹. Njegov nasljednik mons. Stjepan Cupilli (1708.- 1719.) prigodom vizitacije Sinja 1709., mnoge starije i mlađe osobe je krizmao, o čemu postoje iscrpni zapisi o kojima je osobito pisao don Lovre Katić.⁸² Iz kasnijih vizitacija trogirskih biskupa znamo kako u određenom broju župa, koje su nekada pokrivala i nekoliko sela ili cijelo jedno područje, franjevci nisu imali župnih kuća.⁸³ Stanovali su od kuće do kuće oglašavajući s oltara kod koga će doći i vraćali su se u samostan⁸⁴. Ako je samostan bio dale-

⁷⁹ Za uzor im je postavljen lik franjevca koji, kako to Ignacije Gavran navodi „mora biti blizak i vjeran svome puku, snalazljiv i izdržljiv u nevolji, odan vjeri i Crkvi”. I. Gavran, *Suputnici bosanske povijesti*, 40.

⁸⁰ Usp. S. Kovačić, *Crkva na skradinsko-kninskom području*, 25.

⁸¹ Usp. J. A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, I, 130.

⁸² Usp. Lovre Katić, Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka, *Starine* 47, Zagreb, 1957., 237-277.

⁸³ Tako je primjerice fra Bonaventura Biloglav dok je bio župnik Zmine (1679. - 1684) pokrivao široko područje praktički od Petrova polja (Moseća) do Kozjaka, od Unešića do Cetinske krajine. Cijela Zagora (stara) bila je još 1710. podijeljena samo u tri župe: Nevest (Sitno, Svratok, Visoka, Nevest, Divojeviće, Kladnjice, Čvrlevo, Utore i Vinovo), Prapatnica (Prgomet, Labin, Primorski Dolac, Prapatnica, Bristivica, Mitlo, Vrsno, Podlužje, Mravnica) i Brštanovo (Nisko, Brštanovo, Dugobabe, Korušće, Vučevica, Radošić). Usp. S. Bačić, *Pastoralno djelovanje visovačkih franjevaca u vrijeme osmanlijske okupacije, 236-237. Župnik Prugova i Bristivice (1709.) nema župnu kuću već stanuje kod ljudi*. Usp. J. A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, I, 144-146.

⁸⁴ Usp. Stipan Bešlić – Božo Gulić, *Katoličke župe i župnici (franjevci) vjekovni čuvari i promicatelji vjere u Boga i čovjeka i nacionalnog ponosa*, u: Vicko Kapitanović, Nedjeljko Marinov i Mate Matas (ur.), *Župa Ogorje, Putovima života i vjere između Svilaje i Moseća*, Kulturni sabor Zagore; Franjevačka provincija Presvetoga

ko onda bi i kroz duži period bili smješteni po obiteljima.⁸⁵ Vjeronauk su redovito držali prije mise koja se najčešće slavila na otvorenom prostoru jer su gotovo sve crkve bile porušene.⁸⁶ U takvim je okolnostima služba Božja, slavljena na nekom proplanku ili groblju, bila najbolja prigoda kada su katolici mogli čuti riječ, koja je za njih bila poduka i duhovna hrana, riječ koja je oblikovala njihov svakodnevni kršćanski život. Na konjima bi tako obilazili sela, nosili pokretne oltare i liturgijsko posuđe, krstili djecu, vjenčavali mladence, poučavali djecu i mlade, obilazili bolesnike.⁸⁷

Prema splitskoj sinodi iz 1688. godine župnici su morali kratko i jasno na materinskom jeziku tumačiti evanđelje, Oče naš, Vjerovanje, Dekalog, sakramente, na osobit način ispovijed i euharistiju.⁸⁸ Podaci iz vizitacija nakon oslobođenja od Osmanlija ukazuju na poboljšanje stanja glede izgradnje crkava i župnih kuća, premda su i jedne i druge bile uglavnom jako skromne. Tako iz vizitacije splitskog nadbiskupa Stjepana Cupillija, koji je 1709. pohodio katolički puk po zagorskom dijelu nadbiskupije, saznajemo da za vrijeme cijelog pohoda nije našao ni jednu kuću zgodnu za pristojno stanovanje; crkve su bile pokrivene ševarom, slamom, neke su bile drvene, rijetko su se mogli vidjeti zvonici i zvona.⁸⁹ Slično je bilo i za pohoda šibenskog biskupa Ivana Dominika Calegarija koji je pohodio 1712. zagorske župe svoje biskupije kao i u vrijeme pohoda Didaka Manole, trogirski biskupa, 1756. i 1760.⁹⁰ Gotovo sve do kraja 17. stoljeća postojao je vrlo mali broj crkava, a i one su bile jako skromne.⁹¹ Tek

Otkupitelja; Župa sv. Jure mučenika, Ogorje; Župa sv. Franje Asiškog, Crivac; Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu, Split, 2017., 636-637.

⁸⁵ Usp. Vizitacije Trogirске biskupije 1723., 1726., 1733., 1736., Nadbiskupski arhiv Split, T/36, 37, 38.

⁸⁶ Usp. Vizitacije Trogirске biskupije 1733., T/38.

⁸⁷ Usp. V. Kapitanović, Društveni i religiozni život katolika na području današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine na prijelazu iz XVI. u XVII. stoljeće, 320.

⁸⁸ U praksi je to izgledalo ovako: nakon evanđelja molilo bi se za duše u čistilištu, za papu i dužda, krasnoslovio bi se Oče naš, Zdravo Mariju, vjerovanje, dekalog, sedam smrtnih grijeha, djelo milosrđa, djelo pokajanja... nakon čega bi uslijedila propovijed. Usp. Luka Tomašević, *Il comportamento religioso nella Craina di Sign (Dalmazia) nell' settecento*, Omiš, 1993., 70, 75;

⁸⁹ Usp. L. Katić, Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka, 272.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Usp. L. Katić, Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka, 243-244; Lovre Katić, Povijesni podaci iz vizitacija trogirске biskupije u XVIII. stoljeću, *Starine* 48,

nakon oslobođenja, krajem 17. st., i doseljenja novog stanovništva iz Bosne i Hercegovine u gotovo opustjela područja, počele su se obnavljati porušene i graditi nove crkve na širokom prostoru Like i kontinentalnog dijela Dalmacije. Gdje nije bilo crkve, kao npr. u Skradinu, Drnišu, Kninu, Sinju, Vrlici i Klisu pretvarali su džamije u crkve⁹² s tim da su u Skradinu, Kninu, Sinju i Klisu to i prije osmanske okupacije bile crkve.⁹³ Franjevci su okupljali raštrkani narod, prihvaćali obraćenike sa islama, uvodili ih u Katoličku Crkvu i poučavali ih istinama katoličke vjere. Ukratko, da franjevac koji su svojom revnošću privodili ljude Bogu na navedenim prostorima ne bi bilo katolika ili bi ih bilo sasvim malo, istaknuo je šibenski biskup Ivan D. Calegari 1712.⁹⁴

Pastoralni rad, nakon oslobođenja i obnove/gradnje novih crkava, odvijao se uglavnom u crkvi. U njoj su se nedjeljom, redovito prije mise održavale kateheze za starije, a za mlade, redovito po katehetskoj metodi kratkih upita i odgovora (*dotrina*), učenje se organiziralo kroz radne dane⁹⁵. Krizma se dijelila sa navršениh sedam godina jer se smatralo da je to već dob rasuđivanja.⁹⁶ U gradovima i varošima držale su se tematske propovijedi kroz korizmu kao i pučke misije.⁹⁷ Uz ispovijedanje, propovijedanje, duhovnu asistenciju Franjevačkog svjetovnog reda, dušobrižništvo vojnika svakako je specifičnost pastoralnog djelovanja bila i u vođenju različitih pokreta, osobito bratovština i crkvenih zajednica. Služba Božja bila je glazbeno praćena jednostavnim narodnim napjevima. Preko ljeta su gvardijani slali posebne kapelane koji su obilazili stočare po brdima, okupljali ih, držali im *dotrinu*, dijelili sakramente ili obavljali službu Božju.⁹⁸

Zagreb, 291-296.

⁹² Usp. K. Kosor, *Drniška krajina za turskog vladanja*, 166.

⁹³ Usp. K. Kužić, *Sudbina kršćanskih i islamskih bogomolja na prostoru Dalmatinske zagore od 1415. do 1717. godine*, 355-369.

⁹⁴ Isto, 166-167.

⁹⁵ Usp. S. Zlatović, *Franovci države Presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, 148.

⁹⁶ Usp. Constitutiones Synodi Dioeceseanae Spalatensis editae ab Illustrissimo ac Reverendissimo D.D. Stephano Cosmo Archiepiscopo Spalatensis, alias Salonitano, Primate Dalmatiae, ac totius Croatiae, In sua prima Synodo habita Spalati in Ecclesia Metropolitana diebus 9.10. et 11. Martii 1688., Patavii 1690. (Ristampa Spalato, 1755), 26.

⁹⁷ Usp. J. A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, I, 145.

⁹⁸ Usp. S. Zlatović, *Franovci države Presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, 148.

Župnicima su oko upravljanja župnim dobrima i svemu što treba u župi za vršenje redovitog poslanja pomagali prokurator i bratovštine.⁹⁹ Među sinodalnim preporukama iz 1688. nalazi se i ona da se u svakoj župi osnuje bratovština Presvetog sakramenta.¹⁰⁰ Župe su pomagale samostane, osobito one u kojima su bili odgojni zavodi. Iako je vjera bila redovito u granicama tradicionalizma, ipak je bila prožeta pobožnošću i predanošću u volju Božju. Među narodom franjevci su proširili neke tipično franjevačke pobožnosti kao što su pobožnost Presvetom oltarskom sakramentu, pobožnost Presvetom imenu i srcu Isusovu, pobožnost križnog puta, pobožnost prema Blaženoj Djevici Mariji (osobito molitva krunice), slavljenje Božića, pravljenje jaslca i pjevanje božićnih pjesama.¹⁰¹ Važnost molitve neprestano se isticala. Bez nje je vjernik nemoćan i potpuno nezaštićen u svijetu. Fra Josip Banovac to jednom slikom predivno tumači: „Bez molitve, mi smo poput grada u nizini bez zidina, u kojega mogu ući neprijatelji bez ikakvih poteškoća. Tako i grijesi mogu ući u dušu koja nije zaštićena molitvom”.¹⁰²

3.3. Biranje župnika

Nakon oslobođenja od Osmanlija, krajem 17. st., život se polako vraćao u okvire onoga kakav je bio prije okupacije. Biskupi su, sukladno smjernicama Tridentskog koncila, nastojali preurediti pastoralne strukture i organizirati redoviti pastoralni rad na oslobođenom teritoriju. U međuvremenu je, međutim, na ispražnjene prostore stiglo veliko mnoštvo, uglavnom katolika Hrvata iz Bosne i Hercegovine. S narodom su pristigli i franjevci koji su bili njegovi duhovni pastiri kroz dugo razdoblje osmanske vladavine. Franjevci su bili spremni nastaviti svoj pastoralni rad i u novom kršćanskom okruženju, pod nadležnošću mjesnih

⁹⁹ Usp. L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 102-104; L. Katić, Povijesni podaci iz vizitacija trogirke biskupije u XVIII. stoljeću, 300, 315, 324.

¹⁰⁰ Usp. *Constitutiones Synodi Dioecisanae Spalatensis*, 30.

¹⁰¹ Usp. Danijel Patafta, Franjevački utjecaj na liturgiju i pučku pobožnost, *Služba Božja*, 57 (2017.) 4, 451-457; Pobožnost prema Mariji osobito je širio svojim jednostavnim pjesmama, istinski prožetim ljubavlju prema Gospi, fra Petar Knežević (†1768.), koji je u zbirka "Duhovna pivka" (Mleci, 1759.) i "Pisme duhovne razlike" (Mleci, 1765.) opjevao Marijine svetkovine i neka njezina svetišta, osobito svetište Gospe Sinjske.

¹⁰² Josip Banovac, *Predike od svetkovine doscasťja Isukarstova*, Venecija, 1759., 51.

biskupa.¹⁰³ Organizirali su župe i sačuvali tradicionalne privilegije nastavljajući izvršavati svoje pastoralno poslanje.¹⁰⁴ Mletačka Republika bila je jako naklonjena franjevcima, osobito zbog zasluga u ratu protiv Osmanlija kad su franjevci predvodili narod u borbi za oslobođenje. Znajući za ugled franjevaca među narodom potvrdila im je pravo na duhovnu pastvu uz priznanje prava biskupa na potvrđivanje župnika koje su predlagali gvardijani. Danijel Dolfin, generalni providur, na osnovi povlastica koje su uživali, odredio je da nove podanike pastoriziraju franjevci Bosne Srebrene. Njegovu odluku potvrdio je mletački senat 1701. i 1714.¹⁰⁵ Republika je koristila svoje patronatsko pravo te franjevcima dijelila župe, nadarbine, zemljišta, pomagala obnavljajući samostane i crkve.¹⁰⁶ Ponegdje je zbog navedene privilegiranosti dolazilo i do različitih napetosti i sukoba s mjesnim biskupom, ali zbog obostrane razboritosti i spremnosti na suradnju sukobi su brzo prestali.¹⁰⁷ Venecija je vršila pritisak kako bi se samostani i franjevci pod nadležnošću Mletačke Republike odvojili od svoje provincije u Bosni, kako bi mogla osnovati novu franjevačku provinciju sa sjedištem u Dalmaciji. To se i ostvarilo 1735. godine kad je nastala provincija Sv. Kaja, koja je nakon nekoliko godina uzela ime Presvetog Otkupitelja.

¹⁰³ O pravu Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja na župe i o organizaciji pastoralnog djelovanja vidjeti: Ivan Marković, *Le parrocchie francescane*, Tipografia „Kat. Hrv.“, Zadar, 1885., 53-90; Petar Čapkun, *De organisatione cura pastoralis franciscanorum apud Croatorum gentem*, Sibenici, ex Typographia „Kačić“, 1940; Jure Brkan, Pravo Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u Dalmaciji na župe u vrijeme fra Ivana Markovića, *Služba Božja*, 55 (2015.) 3-4, 275-305.

¹⁰⁴ Usp. I. Marković, *Le parrocchie francescane*, 22-23.

¹⁰⁵ Usp. I. Marković, *Le parrocchie francescane*, 35, 97-98; L. Tomašević (ur.), *Gospodin vam dao mir*, 27; O sukobima Nikole Bjankovića, makarskog biskupa, i Ivana Dominika Calegarija, šibenskog biskupa, glede jurisdikcije nad skradinskom biskupijom vidjeti: S. Kovačić, Crkva na skradinsko-kninskom području u, 27-32; K. Kosor, Drniška krajina za turskog vladanja, 161-167.

¹⁰⁶ Usp. Arhiv Franjevačkog provincijalata Split-Dobri, S/1, fol. 104v.-105r; J. Brkan, Osnivanje župe Promina i njezini župnici, 177.

¹⁰⁷ Ovdje možemo samo kratko spomenuti pitanje župnika u Kninu i Neoriću. Usp. K. Kosor, Drniška krajina za turskog vladanja, 161-167; Slavko Kovačić, Župa Svih svetih u Neoriću do sredine devetnaestoga stoljeća, u: Zvonimir Veić – Nedjeljko Marinov (ur.), *Zbornik o Zagori, Knjiga 7, Zbornik radova, Neorić i Sutina*, Općina Muć, Split, 2004., 242-245; J. A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, I, 128-129, L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 66-67.

Prema ondašnjim propisima samostan je bio pravi župnik određene župe – kao pravna/moralna osoba – a franjevac kao fizička osoba postajao je župni vikar, nakon biskupova imenovanja. Premda je pravno bio župni vikar i djelovao u ime određenog samostana narod ih je nazivao župnicima.¹⁰⁸ Prema ondašnjem ustrojstvu gvardijan bi odabrao jednog redovnika franjevca i predložio ga dijecezanskom biskupu za župnog vikara određene župe. Takav sustav imenovanja za župnike i župne vikare zadržao se u provinciji Presvetog Otkupitelja sve do Prvog svjetskog rata otkada provincijal predlaže dijecezanskom biskupu određenog franjevca za župnika i župnog vikara. Gvardijan je, dakle, u oblikovanju pastoralnog rada na župama imao jako veliku važnost. On je bio praktički koordinator pastoralnog rada i spona između biskupa i „župnika”/župnih vikara. Ono što je u redovitim situacijama (drugdje) bio provincijal to je na neki način, zbog izvanrednih okolnosti u kojima se pastoralni rad odvijao, bio gvardijan. Osobito to vrijedi za visovačkog gvardijana, zbog veličine prostora koji je samostan pastoralno pokrивao (od Like do Cetine), ali i na druge gvardijane npr. samostana u Živogošću, Makarskoj, Imotskom i Zaostrogu. Inače, za razliku od danas, u vremenu koje obrađujemo župnike su u Splitskoj nadbiskupiji birali sami vjernici na godinu dana, a nadbiskup ih je potvrđivao na početku godine.¹⁰⁹ Zbog što veće vjernosti karizmi franjevačkog načina života u zajednici, župnici franjevci nisu smjeli biti u službi župnika duže od tri godine uzastopce.¹¹⁰ Ne ulazeći u dublje obrazlaganje možemo ustvrditi da s pastoralnog stajališta navedena praksa zbog kratkoće mandata nije bila dobro rješenje i zapravo je samo nepotrebno umnožavala administraciju, osobito u prvom slučaju.

3.4. Prijelazi na islam i problem sa hajducima

Prijelazi na islam bili su poželjni i gledani su blagonaklono od strane osmanskih vlasti koje su gledale svoje podanike što je moguće više učiniti vjernim članovima društva. S druge strane, prelasci s islama na katolič-

¹⁰⁸ Usp. J. Brkan, Osnivanje župe Promina i njezini župnici, 180.

¹⁰⁹ Po spisima iz vizitacija biskupa poznati su nam slučajevi u župi Bisko, Muć i Neorić. Usp. J. A. Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, I, 205, 215, 217.

¹¹⁰ Usp. L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 74, 88; S. Kovačić, *Župa Svih svetih u Neoriću do sredine devetnaestoga stoljeća*, 273.

ku vjeru bili su gotovo nemogući, odnosno strogo su se kažnjavali. Čak i sama pomisao ili sumnja da je netko navedeno pokušao predstavljala je ozbiljne prijetnje od osmanskih vlasti. Franjevci, kad su bili optuženi i za sam pokušaj prelaska islamskih vjernika na katoličanstvo, morali su dokazivati svoju nevinost. Izmišljene optužbe bile su i dobar izvor prihoda za osmanske vlasti. Navedeno svjedoči jedan primjer iz Makarske u kojem je Mehmed-aga izdao potvrdu redovnicima Zaostruga 1642. godine da nisu obratili jednog muslimanskog dječaka na svoju vjeru. Naravno da je tim povodom dobro naplatio navedenu potvrdu.¹¹¹ Prijelazi na islam bili su rijetki, osobito u zapadnijem dijelu Dalmacije, a većina istraživača slažu se da je olakšanje od poreznih obveza i mogućnost napredovanja u državnoj službi bio jedan od glavnih motiva za prijelaz na islam.¹¹² Uz navedeno svakako je i česta glad i neimaština (zbog velikih poreza) bila dobar poticaj za prijelaz na islam. Unatoč tomu u Dalmaciji pa i u Hercegovini, za razliku od Bosne, nikako ne možemo govoriti o prijelazu na islam kao o masovnoj pojavi.¹¹³

Osim Osmanlija velike probleme katolicima pod osmanskom vlašću predstavljali su i hajduci.¹¹⁴ Naime, tijekom čestih provala hajduci su odvodili zarobljene muškarce, žene i djecu koje su kasnije kao robove prodavali Osmanlijama ili Mlečanima za veslače (galiote) na brodovima. Mleci nisu kažnjavali, već naprotiv naplaćivali trgovinu robovima.¹¹⁵ Mnogo je doku-

¹¹¹ Usp. AT, Z 243.

¹¹² Nedim Filipović, Osvrt na pitanje islamizacije na Balkanu pod Turcima, u: *Godišnjak*, ANUBiH, knjiga XIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 11, Sarajevo, 1976., 392; Behija Zlatar, Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog Carstva (1463. – 1593.), u: Ibrahim Tepić (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998., 97-131.

¹¹³ Pritisci su bili neprestani o čemu svjedoči i pismo građana, kršćana iz Mostara 1695. (njih oko 2 600) koji mole generalnog providura Daniela Dolfinu da zauzme Mostar, jer ih Turci prisiljavaju da se poturče. Usp. Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba-Morejskog rata (1684-1699)*, Vojno delo, Beograd, 1962., 126.

¹¹⁴ O četovanju hajduka/krajišnika vidjeti: G. Vinjalić, *Kratki povijesni i kronološki pregled zbivanja*, 76-82. O uzrocima i posljedicama pljački uglavnom kršćana Hrvata na osmanskom području vidjeti: K. Kosor, *Drniška krajina za turskog vladanja*, 130-133, 140-142, 147-157.

¹¹⁵ Usp. Lovorka Čoralić, *Kraljica mora s lagunarnih sprudova: Povijest Mletačke Republike*, Izdavačka kuća Meridijani, Samobor, 2004., 28.

menata koji o navedenom problemu govore.¹¹⁶ Zlatović piše o tom problemu i načinu kako su se makarski franjevci, ovom u ono vrijeme doista velikom problemu, suprotstavljali. Nakon što su hajduci u veljači i ožujku 1668. godine prodali oko 100 kršćana kao robove na mletačku galiju „skočiše fratri, iztiraše ji iz crkve, njih i njihove žene i svakoga, ko je njihov pomoćnik”.¹¹⁷ Zarobljeni kršćani pretežno su prodavani u Napulj. Fra Donat Jelić je najviše radio na oslobađanju zarobljenih kršćana, kojima su se radi bolje prodaje mijenjala i imena (davala turska imena) samo da bi se prikriilo njihovo podrijetlo. On tvrdi da 1659. godine u Napulju ima preko 350 prodanih kršćana koji su robovi.¹¹⁸ Doista žalosti činjenica da su katolicima na osvojenom području jednako neprijatelji bili hajduci kao i Osmanlije, osobito se to odnosilo na područje Hercegovine. Gotovo svaka provala, a mnogo ih je bilo krajem 17. st., imala je za cilj odvođenje stoke, a kome je ona pripadala, to hajducima nije bilo važno¹¹⁹. Osim stoke odvodili su i ljude, najčešće katolike, te prodavali u roblje protiv čega su franjevci žestoko protestirali i često skupljali novac za otkup zarobljenika.¹²⁰

3.5. Pretenzije Pravoslavne Crkve

Pravoslavna Crkva imala je u Osmanskom Carstvu bolji status nego Katolička. Na Katoličku Crkvu Osmanlije su nepovjerljivo gledale, premda je ona imala osnovni legalni status da može vršiti svoje poslanje. Za razliku od katolika, pravoslavci su imali središnju vlast u Carstvu, koju je potvrđivao sultan. Katolički biskupi, s druge strane, bili su podređeni Papi i nikad nisu prihvatili osmansku investituru (kao pravoslavni epi-

¹¹⁶ Stjepan Krasić, Izvještaj iz 1589. godine. Splitski dominikanac fra Daniel piše papi Sikstu V. o prilikama u kojima su živjeli katolici u istočnoj Hercegovini, u: *Mostariensia*. Časopis za humanističke znanosti Sveučilišta u Mostaru, 9 (1998.) 110; Bogumil Hrabak, Napadi senjskih uskoka na Zazažblje, Popovo i Trebinje (1535. – 1617.), u: *Zemaljski muzej Tribunia*, 7, Trebinje, 1983., 103-105, 109, 112; Stipan Zlatović, Kronika o Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662-1686), *Starine*, JAZU, knjiga XXI., Zagreb, 1889., 90-93.

¹¹⁷ S. Zlatović, Kronika o Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662-1686), 104.

¹¹⁸ Usp. Acta franciscana Hercegovinae, sv. I., 460.

¹¹⁹ Usp. Josip Ante Soldo, *Makarski ljetopisi 17. i 18. stoljeća*, Književni krug Split, Split, 1993., 64; G. Stanojević, *Dalmacija u doba Morejskog rata (1684. – 1699.)*, 79, 91, 96, 98.

¹²⁰ Usp. L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 226-227.

skopi). Osim toga, katolički svećenici neprestano su bili pod sumnjom kao potencijalni špijuni, osobito radi toga jer je Papa bio glavni inicijator protuosmanskih ratova.¹²¹ Sve navedeno dovelo je do različitog pravnog položaja Pravoslavne i Katoličke Crkve. Njihova nejednakost očitovala se i u činjenici da je npr. patrijarh Srpske Pravoslavne Crkve, u očima Porte predstavljao ne samo duhovnog već i svjetovnog vođu naroda.¹²² Odnosi katolika i pravoslavnih bili su napeti ponajviše nastojanjima Srpske Pravoslavne Crkve da pod svoju vlast podvrgne franjevence i katolike kako bi onda od njih mogla naplaćivati godišnje takse. Koliko nam je poznato pečki patrijarh, od obnove Pečke patrijaršije 1557., nastojao je iskoristiti svoj privilegirani položaj te podvrgnuti svojoj jurisdikciji sve kršćane (Slavene) u osmanskoj carevini.¹²³ Sve je počelo od toga da je Pravoslavna Crkva dobila određene povlastice od kojih je najznačajnija bila da ima „vlast nad svim kršćanima Turskog Carstva”.¹²⁴ O prozelitizmu i potraživanjima pravoslavnog klera svjedoče brojne žalbe upućene na Portu. Tako npr. sultan Sulejman II. (1566.) piše dokument (ferman) kadijama Bosne, Hercegovine i Klisa želeći spriječiti vladike u traženju nezakonitih dažbina od katoličkih svećenika, koje im oni nikada prije nisu plaća-

¹²¹ Usp. Krunoslav Stjepan Draganovic, *Masovni prijelazi katolika na pravoslavlje hrvatskog govornog područja u vrijeme vladavine Turaka*, Mostar, 1991., 88-90.

¹²² Crkvena autonomija Srpske pravoslavne Crkve predstavljala je dobrim dijelom i nacionalnu autonomiju. Drugim riječima, patrijarh je bio i etnarh; narodni poglavar kojega su kao takvog smatrali i vlast u Carigradu i povjereni mu narod. Usp. Ljubomir Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1902., 340, 368; Mile Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, KS, Zagreb, 1982., 82-83.

¹²³ Usp. M. Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, 13.

¹²⁴ Ovdje, vezano samo za crkveno područje, što se privilegija tiče, možemo spomenuti mogućnost građenja crkvi i samostana. Naime, mnoge katoličke crkve i samostani su porušeni i nisu se smjeli obnavljati ni graditi novi, a Pravoslavna Crkva nije imala navedenu zabranu. Usp. Andrija Nikić, Mučenici Franjevačke provincije Bosne Srebrene između 1513. i 1613, *Tavelić*, 21 (1981.) 2, 38-41. Isti, Mučenici Franjevačke provincije Bosne Srebrene između 1513. i 1613, *Tavelić*, 22 (1982.) 1, 9-12. Možemo navesti i sigurno veliki utjecaj prvog pečkog patrijarha. Naime, veliki vezir Mehmed paša Sokolović, nakon što je prigrlio islam i postignuo veliki utjecaj u Carstvu postavio je svoga brata Makarija za prvog pečkog patrijarha. Usp. M. Bogović, *Katolička Crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, 11.

li.¹²⁵ Također je i sultan Murat III. (1576. i 1594.) fermanima zabranjuje da patrijarsi i episkopi u bosanskom, kliškom, i hercegovačkom sandžaku traže od katolika pristojbe.¹²⁶ Isto tako sultan Mehmed IV. 1675. godine fermanom naređuje da se franjevce zaštititi od nasilja pečkog patrijarha i njegovih sljedbenika.¹²⁷

Ferman sultana Murada IV. izdan u Carigradu (1626.), a koji se čuva na Visovcu (ferman br. 33) govori o tome kako su pravoslavni svećenici „drugog vjerozakona i naroda” (...) te već prema ranijim carskim naređenjima ne smiju od katolika tražiti pristojbe za vjenčanje, Crkvu i ostale daće.¹²⁸ Osim kadijskih odluka i rješenja vezanih za različite pristojbe, imovinske sporove, tužbe zbog korištenja posjeda, postoje u Gradskoj biblioteci i u Kaptolskom arhivu u Splitu, kao i u samostanima u Živogošću, Makarskoj i na Visovcu dokumenti (defteri) koji govore o zaštiti od pravoslavnih svećenika koji su pokušavali tražiti od katolika različite dažbine.¹²⁹ Nesiguran položaj franjevacu samo se djelomično i privremeno ublažio Ahdnamom jer su se prava njom zajamčena uvijek iznova (promje-

¹²⁵ „Od dana velikog ljubeznog lava sultan fatih Mehmeda do danas nijesu Latini, koji stanuju u sandžacima Bosne, Hercegovine i Klisa nikakovih pristojbi za vjenčanja i rodne (krsne) listove srfskim patrikama ni biskupima ni vladikama davali. Dakle to smjesta zapriječite...” Josip Matasović, Regesta Fojnicensia. Acta Turcica, Bosnensia et latina ex archivo conventus fratrum minorum de observantia spiritus S. Fojnicae, Bosnae Argentinae, u: Spomenik Srpske kraljevske akademije, Beograd, 1927., br. 61, 111.

¹²⁶ Acta franciscana Hercegovinae, sv. I., 151-152; Josip Matasović, Regesta Fojnicensia, br. 97, 160.

¹²⁷ Acta franciscana Hercegovinae, sv. I., 518-519.

¹²⁸ Usp. Sulejman Bajraktarević, Turski dokumenti u splitskom Arheološkom muzeju i u franjevačkom samostanu na Visovcu, *Starine*, JAZU, 44 (1952.) 53.

¹²⁹ Isto 60-61. Slično je i s turskim dokumentima koji su čuvaju u Gradskoj biblioteci u Splitu i u Kaptolskom arhivu u Splitu. Usp. Sulejman Barjaktarević, Turski dokumenti Gradske biblioteke i Kaptolskog arhiva u Splitu, *Ljetopis*, JAZU, 57 (1953) 147-154. Navedeno vrijedi i za turske dokumente u franjevačkom samostanu u Živogošću i u Makarskoj. Usp. Sulejman Barjaktarević, Turski dokumenti franjevačkog samostana u Živogošću i u Makarskoj, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 4 (1961.) 383-392, Fehim Nametak, Turski dokumenti visovačkog samostana, u: Miroslav Ivić – Šime Samac (ur.) *Visovački zbornik*, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Visovac, 1997., 296.

nom vlasti) morala potvrđivati. I potvrđena ovisila su prečesto o raspoloženju nižih razina vlasti. Tomu su najboljim svjedokom tisuće osmanskih dokumenata koji navedena prava iznova potvrđuju. Dokumenti se čuvaju u franjevačkim samostanima čega, primjerice, nema u pravoslavnim manastirima radi drugačijeg odnosa vlasti prema njima.¹³⁰ Svakako, franjevci su morali izdvajati velike svote novca kako bi sačuvali svoju slobodu. Naime, suci bi ponekad presudili u korist katolika, ponekad u korist pravoslavnih što je posljedično i jednima i drugima davalo materijala za buduća parničnja. U svemu tome su svakako najviše profitirali turski dužnosnici (suci), koji su se na račun navedenih sporova bogatili.

Pritisci pravoslavnih patrijarha da podvrgnu franjevce pod svoju vlast nastavili su se i kroz 18. st. Sporovi su se uglavnom rješavali pred sudom, a parnicu je kao i prije dobivao onaj tko je više platio. Možda to nesigurno stanje najbolje opisuju riječi tadašnjeg provincijala fra Bone Benića koji u pismu Propagandi 1768. god. piše: „Mi smo u Bosni među dvije vatre, koje uvijek gore: s jedne strane Turci, a s druge Grci pravoslavci; prvi govore da nema fratara u našoj državi, sav bi narod bio muhamedanski; a drugi pak kažu da ovdje nema fratara sav bi ovaj narod, koji je danas latinski, bio grčki”.¹³¹ Ipak radi povijesne istine treba istaknuti da je navedeni problem bio neusporedivo prisutniji u Bosni i Hercegovini nego u Dalmaciji. I za razliku od istočne Hercegovine u Dalmaciji nije zbog nedostatka katoličkih svećenika bilo prelazaka katolika na pravoslavlje.¹³²

¹³⁰ Usp. Michael Ursinus, Milodraška Ahdnama – pronalazak i preoblikovanje, *Svjetlo riječi*, XLII (2024.) 4, 22-23.

¹³¹ Usp. Anđelko Barun, *Franjevci u Bosni*, Ekološki glasnik d.o.o., Donja Lomnica, Livno - Zagreb, 2006., 35.

¹³² Podatke o prijelazima na pravoslavlje donosi nam D. Andrijašević 1627. godine, koji kaže kako je u Popovu polju radi nedostatka svećenstva i zato što nije bilo biskupa, 360 katoličkih obitelji prešlo na pravoslavlje, a 4 od 12 crkava prisvojili su pravoslavni svećenici. „In questa erano (Popovo) no[n] sono 50 ain[n]i appresso 360 case, et per no[n] haver hauto lor pastore né Vescovo sono trabuchate nello Scisma; et delle dette 12 Chiese sono 4. usurpate et occupate dalli scismatici maxime quelle che sono trabuchate nello scisma, et tutto p[er] no[n] esser stato proprio Vescovo chi potesse diffender le raggi oni della S[anta] Chiesa.” Marko Jačov, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u rimu o Srbima 1622-1644.*, sv. I., Srpska akademija nauka i umetnosti, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, II. odeljenje, knj. XXVI., Beograd, 1986., sv. I., 75-76. Bazilije Pandžić, *De dioecesi Tribuniensi et Mercanensi*, Pontificium Athenaeum Antonianum, Rim, 1959., 117. Podatak da

3.6. Prosudba pastoralnog djelovanja

Franjevci su unatoč teškim okolnostima života nastojali na različite načine uzdignuti narod Bogu trudeći se ponajviše oko spasenja duša (*salus animarum*), provodeći ekleziologiju Tridentskog koncila. Na njihovu teološku i duhovnu formaciju osobito veliki utjecaj imao je najrašireniji katekizam kardinala Roberta Bellarina (*Dottrina breve*) prevedenog od Aleksandra Komulovića poznatog isusovca na hrvatski jezik pod nazivom *Nauch charstianschi chratak* (Rim 1603.)¹³³, katekizam fra Tome Babića pod nazivom *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Venecija, 1726.), zatim priručnik praktično-moralne teologije splitskog nadbiskupa Antuna Kačića (*Boslovje diloredno*, Bologna, 1729.), priručnik za propovjednike fra Jeronima Filipovića u tri sveska *Propovidagne nauka karstjanskoga* (Venecija, 1750., 1759., i 1765.), kao i knjige propovijedi fra Josipa Banovca i djela fra Filipa Lastrića.¹³⁴ Pastoralni rezultati, nažalost, nisu uvijek bili zadovoljavajući zbog teških okolnosti života o kojima smo govorili, a koji podrazumijevaju nedostatak redovitih crkvenih struktura i redovitog pastoralnog djelovanja.

Zbog prezaposlenosti oko egzistencijalnih potreba, bilo svećenika bilo vjernika, zatim nedovoljnog broja svećenika na velikom prostoru kao i raštrkanosti vjernika (pastirski način života) bilo je jako teško organizirati uspješan pastoralni rad. U takvim okolnostima bilo je gotovo nemoguće postići veće uključivanje vjernika laika u poslanje Crkve.¹³⁵ Zbog svega navedenog dugo se održalo tradicionalno kršćanstvo dok dublje poni-

je u samo dva pravoslavna manastira u Trebinju i Zavali, 1668. djelovalo osamdeset kaluđera, dok su u isto vrijeme u cijeloj Trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji djelovala samo dvojica katoličkih svećenika dovoljno govori za sebe. Usp. M. Jačov, Spisi Kongregacije, 672.

¹³³ O Aleksandru Komuloviću vidjeti: Tonči Trstenjak, *Aleksandar Komulović Split 1548. – Dubrovnik 1608.*, Književni krug Split, Split, 2023. Osim prijevoda Bellarminovog katekizma Komulović je izdao i vlastiti katekizam godine 1582. u Rimu pod nazivom *Nauch charstianschi za slovignschi narod, u vlasti iazich – Dottrina Christiana per la nazione illirica nella propria lingua*, koji je zapravo prvi hrvatski katekizam.

¹³⁴ Usp. L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 107-113.

¹³⁵ Usp. Tajni vatikanski arhiv, S. Congr. Conc., Relat. visit. ad limina, Scardonon., 1761., preuzeto od Vicko Kapitanović, *Religiozni život i međusobni odnosi katolika i pravoslavnih na području skradinske biskupije u XVIII. st.*, *Titius*, 4 (2011.) 4, 90; L. Tomašević, *Il comportamento religioso nella Craina di Sign*, 78-81; J. A. Soldo,

ranje u otajstva vjere nije bilo prisutno. Priprosti narod, često stiješnjen svakodnevnom borbom oko preživljavanja, nije imao ni vremena ni intelektualnih predispozicija za dublje ulaženje u sadržaj kršćanskih istina. Za priprosti narod Bog je bio stvarna i djelotvorna sila koja vlada cjelokupnom ljudskom stvarnošću; sila koja daruje lijepo i ružno vrijeme, bogate ljetine i sušne godine; sila koja može otkloniti sve nedaće od njega, njegova kraja, s njegove zemlje i od njegova stada koje mu je najčešće bilo najvažnija imovina (koje je zato i nazivao blagom).¹³⁶ Stoga su vjernici gotovo spontano, iskreno i poslušno vršili vjerske dužnosti sasvim uvjereni u to kako to koristi njima, njihovoj obitelji, imovini, ali i cjelokupnom društvu.

Bog je vjernicima bio vidljiv u svemu i za sve su molili i tražili njegovu zaštitu. Međutim, zaštita i blagoslov tražila se najčešće preko raznih sakramentala. Tako se na Vodokršće (Bogojavljenje) blagoslivljala voda koju su vjernici nosili kućama i u različitim prigodama svetom vodom sve blagoslivljali: obitelj, kuću, zemlju, životinje, nove poslove, udaju/ženidbu itd. Zanimljivo je da se u vremenu koje teološki-pastoralno istražujemo ne ističe redoviti poziv na sakramentalni život koji hrani vjeru i kršćansko djelovanje. Štoviše, umjesto preko sakramenata, čini se, da je ondašnji vjernik Božju zaštitu i blagoslov više tražio i doživljavao preko sakramentala.¹³⁷ Svakako, brinuo se za spasenje svoje duše vršeći revno Božje zapovijedi, dajući možda i preveliku važnost svojim dobrim djelima u odnosu na Božju milost i milosrđe o kojima se i nije mnogo govorilo u crkvi i na neredovitim katehezama za primanje sakramenata.

Pastoralni neuspjesi možda se ponajbolje mogu vidjeti iz propovijedi jednog od najboljih propovjednika iz sredine 18. st. fra Jeronima Filipovića.¹³⁸ Od mana navedeni autor najviše ističe psovku i alkoholizam kao

Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, II, 339-341, K. Kosor, Drniš pod Venecijom, 229-232.

¹³⁶ Usp. L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 129-131.

¹³⁷ Isto, 133.

¹³⁸ Fra Jeronim Filipović za potrebe župnika pisao je propovijedi od kojih su najpoznatije „*Pripovijedanje nauka karstjanskoga*” u tri sveska” (Mleci, 1750., 1759., 1765.) koja su se upotrebljavala čitavo jedno stoljeće u Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. Ponovno su tiskane u Sarajevu (1887. – 1894.), a bile su i službeni udžbenik u glogoljaškoj bogosloviji u Priku i kasnije u Zadru. Usp. Luka Tomašević (ur.), *Gospodin vam dao mir*, Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja, Split, 2017., 29; Karlo

i loš odnos prema ženama, osobito vezano za ženidbene običaje (otmica, umaknuće).¹³⁹ Premda Filipović zamjera veliko vjersko neznanje naroda, osuđuje ubojstva, blud i krađe, napada različita praznovjerja koja su bila jako raširena (bajanja, gatanja, davanje zapisa, vjerovanje u vukodlake) ipak i on sam ostaje podložan vjerovanju u vještice.¹⁴⁰ Suvremenim ljudima, koji uglavnom žive u gradovima, teško je ući u taj seoski imaginarij, stoljećima udaljen i zatvoren, svijet pun naravnih i nadnaravnih bića.¹⁴¹ Međutim, živeći u svijetu koji zbog nedovoljne znanstvene i religiozne kulture poznaje, čovjek je onoga vremena lako postajao plijenom različitih praznovjerja. Svakako, zbog nedostatka pastoralnog rada s odraslima kao i zbog nedostataka u teološkoj formaciji svećenika preživjela su različita vjerovanja među narodom. Premda su se franjevci borili protiv magije i različitih praznovjerja neka su se i do danas zadržala (vjerovanja u vile, vještice, more).¹⁴² Što se tiče vrline naroda autori iz vremena koje istražujemo osobito ističu prijateljstvo, vjernost, gostoljubivost i kršćansku ljubav (solidarnost).¹⁴³ Narod je bio jako religiozan, nerijetko i praznovje-

Kosor, Fra Jeronim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika, *Kačić*, 6 (1974.), 123-140.

¹³⁹ Usp. L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 189-193, 197-198, 228; K. Kužić, *Povijest dalmatinske zagore*, 310-312.

¹⁴⁰ Usp. Emanuel Hoško, Katehetske propovijedi i dijaloški katekizam Jeronima Filipovića, *Služba Božja*, 24 (1984.) 1, 73. O vješticama i drugim mitskim bićima u Dalmatinskoj zagori vidjeti: Vicko Kapitanović (ur.), *Kultovi, mitovi i vjerovanja u zagori: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 14. prosinca 2012. u Unešiću*, Veleučilište u Šibeniku, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Kulturni Sabor Zagore, Split, 2013.

¹⁴¹ Tako poznati francuski maršal Marmont u svojim memoarima o stanovnicima Dalmatinske zagore piše: „... ovu tako tužnu i siromašnu zemlju nastavaju lijepi, vrijedni i vedri stanovnici; neuki, jednostavni, smioni, spremni da se žrtvuju za svoje vođe; ali poput svih neuljudenih ne shvaćaju mudrovanja (...) Zbog načina života i bijede umiru sva slabašna i loše građena djeca; prežive samo snažni i otporni. Tako svaka generacija doživljava neku vrst prisilnog čišćenja koje stvara kršnu i otpornu rasu...”. Auguste V. Marmont, *Memoari*, preveo F. Baras, Logos, Split, 1984., 57.

¹⁴² O mitovima i vjerovanjima vidjeti: Vicko Kapitanović, (ur.), *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Unešiću 14. 12. 2012., Veleučilište u Šibeniku, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Kulturni sabor Zagore, Split, 2013.

¹⁴³ Usp. L. Tomašević, *Između zemlje i neba*, 214-228.

ran kako smo prije istaknuli.¹⁴⁴ Jako se puno držalo do dane riječi koja je za vjernika onog vremena bila svetinja. Za vjeru se trpjelo, a katkada i podnosila prava mučeništva.¹⁴⁵ No vjera se shvaćala i živjela na 'svoj način' prema kojemu ne smijemo biti nekritični ne umanjujući pritom težinu okolnosti u kojima su vjernici živjeli.

Pastoralno djelovanje franjevci su, koliko su okolnosti dopuštale, spajali sa socijalno-karitativnim radom. Najčešće je taj samoprijegorni rad ostao gotovo nepoznat jer se odvijao bez velikih riječi i zabilješki u ljetopisima. On se najčešće očitovao u različitim oblicima zauzimanja za ljude kojima je ugroženo ljudsko dostojanstvo¹⁴⁶. Bio je prisutan u obliku obilaženja bolesnika, dijeljenja sakramenata i lijekova, liječenja iz poznatih „franjevačkih ljekaruša” kao i pomaganja siromašnih obitelji. Velikodušnost i franjevačka karizma služenja osobito najpotrebnijima očitovala se osobito u godinama haranja različitih zaraza, kad su mnogi redovnici pomagali zdravstvenim ustanovama po selima ili gradskim lazaretima, osobito u tješnju oboljelih. U Splitu je tako 1732. godine bila kuga. Svi kvartovi bijahu okuženi osim Dobroga. Kad se pošast, godinama kasnije i više puta povratila, a Dobri opet ostao pošteđen, Splićani su to pripisali zaslugama Marijina zagovora iz čega se rodila pobožnost Gospi od Zdravlja u Splitu. Inače, franjevci s Dobroga su okuženima i pomagali, a jedan se (fra Dujam Vuletić) dao s njima i zatvoriti u lazaret iako je bio zdrav „samo da im ne bi pomanjkala duhovna služba”.¹⁴⁷ U godinama gladi, a tih je u kamenom okovanoj Dalmaciji kroz 17. i 18. st. bilo vrlo mnogo, franjevci su pomagali najpotrebnije. Možda i najpoznatiji slučaj bio je kad je kao posljedica kuge (došla iz Grahova 1731.) nastala velika glad u drniškom kraju 1733. godine. Tada su franjevci s Visovca prodali samostansko srebro u Zadru da bi kupili žito od koga su na mlinicama na Roškom slapu pravili brašno i dijelili narodu kako bi preživio.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Usp. L. Katić, Povijesni podaci iz vizitacija trogirске biskupije u XVIII. stoljeću, 300, 315, 326.

¹⁴⁵ Usp. V. Kapitanović, Društveni i religiozni život katolika, 329-330.

¹⁴⁶ Usp. I. Marković, *Le parrocchie francescane*, 52.

¹⁴⁷ S. Zlatović: *Franovci Države Presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, 222.

¹⁴⁸ Isto, 229. Poznati francuski maršal Marmont je zamijetio franjevački utjecaj u narodu i njihovu učenost, pa je u memoarima o njima zapisao: „Ovi vrlo prosvijećeni redovnici, u svakom smislu daleko superiorniji od ostalog klera u pokrajini,

ZAKLJUČAK

Proučavajući pastoralno djelovanje franjevaca u Dalmaciji pod osmanskom vlašću nastojali smo iznijeti njegove specifičnosti. Razdoblje pastoralnog djelovanja franjevaca možemo podijeliti u dva dijela: za vrijeme osmanske vlasti (otprilike od 1522. do 1687.) i nakon oslobođenja od osmanske okupacije (1687. – 1800.). U drugom razdoblju možemo još razlikovati vrijeme djelovanja u okviru provincije Bosne Srebrene (1687. – 1735.) i nakon odvajanja od nje – u vrijeme nastanka i djelovanja provincije Presvetog Otkupitelja (1735. – 1800.), koja se nekoliko godina (do 1743.) nazivala provincijom Sv. Kaja. Specifičnost pastoralnog djelovanja franjevaca određena je ponajviše izvanrednim okolnostima u kojima se djelovanje odvijalo. Naime, za razliku od zapadnih zemalja, kao i krajeva kod nas koji su bili izvan Osmanskog Carstva, franjevaštvo unutar Carstva je imalo sasvim drugačije poslanje i, posljedično, sasvim drugačiji oblik. Dok je u prvom slučaju franjevaštvo živjelo u samostanu i bilo definirano redovitim aktivnostima: bratskim životom, ispovijedanjem, propovijedanjem, osnivanjem i duhovnim vodstvom Franjevačkog svjetovnog reda i bratovština i sl., način franjevačkog župničkog života na širokom prostoru bio je sasvim drugačijeg oblika. Istaknuli smo njegove specifičnosti ne zazirući ni od kritičkih primjedbi. Svakako živeći preko stotinu i šezdeset godina (u Dalmaciji i Lici), a u Bosni i Hercegovini preko 400 godina pod osmanskom vlašću franjevci su kao gotovo jedini duhovni pastiri nastojali sačuvati vjeru i hrvatski identitet povjerenog im naroda. U tome su i uspjeli, uz mnoge žrtve o kojima se opširno u radu govori. Požrtvovnost, vedrina duha, skromnost i jednostavnost franjevaca neraskidivo ih je vezala uz hrvatski narod i franjevaštvu na našem prostoru dala jednu specifičnu dimenziju koju obilježava posebna bliskost s narodom kao i dijaloška otvorenost prema drugim religijama i kulturama. Kroz stoljeća su franjevci sa svojim pukom dijelili najčešće sudbinu patničke a ne trijumfalne, privilegirane Crkve u društvu. To ih je zasigurno ponajviše vezalo uz narod. Njihova autentičnost i u budućnosti će ponajviše ovisiti o njih-

smješteni su u jedanaest samostana. Milosrdni, marljivi u vršenju svojih dužnosti, opsluživali su velik broj župa. Bilo je od velike koristi, pridobiti ih, jer imati njih za prijatelje značilo je pridodati vlasti svu moralnu snagu kojom su oni raspolagali”. A. V. Marmont, *Memoari*, 104.

voj vjernosti Bogu, blizini prema bratu čovjeku i o davanju glasa onima kojima je oduzet, bilo od strane moćnika ovoga svijeta ili od zamamljivog diktata zabave kojeg mali čovjek i njegovi problemi ne zanimaju.